

ԽԵՒ ԿԱՐԱՊԵՏ

ՍԱՐԳԻՍ ԱՏՐՊԵՏԵԱՆԻ

(Շարունակութիւն 1)

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

Ս Է Ր

ԺԲ.

Կ Ա Կ Ո Ս

Զ'անցաւ շատ ժամանակ, երբ Յովակիմ բէգը Պօլսից իմացաւ իւր ուղարկած դրամների կեղծ լինելը: Ոստիկանութեան խուզարկութիւնը հասաւ Դաւթի խանութը, որը զննելուց յետոյ՝ Դաւթին ձերբակալեցին, իսկ խանութը կնքեցին: Դաւթին տարան բանտ, որին և մենք կը թողնենք մի առժամանակ զլուսը խոնարհած բանտապետի և նորա ստորադրեալների առաջը իւր գլխին եկած ձախորդութեան մասին խորհելու: Թողնենք նաև Յովակիմ բէգին իւր կանտօրում բորբոքած, տէր-կարապետին պաշտօնեաների դռները չափփելիս, Լուցիա խանումին՝ ցաւիցը նւաղած, քաղաքացիներն՝ արմանքի ու զարմանքի մէջ և ընթերցողի հետ մտնենք քաղաքի Մեծ-նոր խանը, առանց ուշք դարձնելու բէգազների խանութաւորների կամ մադա-

1) Տե՛ս «Մուրճ»-ի 6-րդ համարը:

զինների աշկերտների հրամանեցէքներուն, առաջ զնանք երկու հարիւր քաջ քարաւսարայի խորը ու մոնենք Կալոսի զայն՝

Տաճկական Հայաստանի քաղաքներում վաճառանոցները ամփոփ և քաղաքի մի առանձին մասում են գտնուում, հեռու ընտանեկան բնակութիւններից: Այս վաճառանոցները դրեթէ ամեն տեղ զանազան մասերի են բաժանւած՝ էաթտարների, բեզազների, դերձակների, կոշկակարների, ատաղճագործների, աղծակների, ոսկերիչների, դարբինների, դասապների և այլն: Տեղ տեղ սոցա մէջ խառն երևում են փուռեր, խոհանոցներ, սրճանոցներ, շատ հազիւ գինետներ: Վաճառանոցների, նամանաւանդ թանկագին ապրանքներ ծախողների խանութների փողոցները ծածկւած են լինում կամարակապ կամ փայտածածկ, և փողոցների ծայրերում երկփեղկ խոշոր դռներ ունին, որոնք արեւը մայր մտնելիս՝ կողպւում և դուրս դալիս՝ բացւում են: Գուցէ գողութիւններն են պատճառը այս ծածկած բաղարների յառաջանալուն. բայց մինչև այս օր էլ տաճկական քաղաքներում վաճառականները հաւաքւում են այն վաճառանոցները կամ խաները, որոնք աւելի ամուր ու ապահով են: Այս հանգամանքները փաշաներին ստիպել են իրանց փառքի ծայրայեղութեան հասնելու համար՝ շինել մի մի խան, բռնութեամբ առևտրականներով լցնել ու էվլադիէ վագիֆին յանձնելով, թողնել այդ կաջը իրանց հարեմներում սնուցած զաւակներին՝ թողանց թող հեշտ ու ծոյլ ապրելու համար:

Մեծ-նոր խանը արտաքուստ շատ շքեղ չէր, միայն դռների կողմի պատերի արտաքին երեսները զարդարւած էին մի հին շինութիւնից քանդւած սրբատաշ քարերով: Յիսուն սենեակներ ունէր, այդչափ էլ խանութ և ախոռ, մարագ ու սրճանոց: Մէկյարկանի էր ու փայտի ծածքով: Թէ սենեակների և թէ միջին անցքի առաստաղները սրբատաշ գերաններով էր ծածկւած՝ ութն անկիւնանի զմբէթաձև իրար վերայ շարւած, որոնց ամենաբարձր մասում գտնւում էին լուսամուտները: Այս ծածքը անւանում են զարնանդուշ: Այս խանը Կարինի առևտրականական հարստութեան կենդրոնը կարելի էր համարել և ամեն մի աչքում երեքից մինչև քսան հինգ հազար լիրայի ապրանք էր զետեղած:

Այս խանի մէջն էր Կալոսի սրճանոցը: Սա խանի մնացեալ սենեակներից տարբերւում էր արևելեան կողմը երկու պատի միջի

լուսամուտներովը և նրանց կրկին մեծութիւնովը։ Չորս արշին բարձրութիւն ունէր, տան և երկուսական արշին քառակուսի տարածութիւն։ Արեւելեան լուսամուտների միջոցի պատում զոնւում էր զայճայի օծախը։ Անընդհատ ատրուշանների նման վառւում էր կրակարանը, որի բոցերի առաջ արծաթի պէս փայլում էին զայճայի ջրի կեկած պղնձից ջէզ վէէները մի մի արշին բարձրութեամբ։ Դոցա մօտ շարած էին նոյնպիսի փոքր ամաններ մաքուր և կոկ։ Արտաքուստ վառարանի զարդարուն փայտէ շրջանակը գոյնզգոյն ներկած էր, որի կամարաձև ճակատի վերայ փորւած էին տերեւներով ծառի ճղներ, թռչուններ, ծաղիկներ, ոստեր ու կոկոններ և ամենաբարձր զազաթում աստղը մահիկի մէջ։ Այս շրջանակի կողքերի արտաքին և ներքին երեսների վերայ կաւիճով քաշած էին զանազան գծեր, մեծ մասամբ կարճ և ուղղահայեաց շարքով, որոնք զայճայի ապառիկների տոմարի թերթերն էին։ Ղայճի արեւմտեան կողմը կապած էր սէքիւն երկու կանգուն բարձրութեամբ, որի վերայ բանում էր Կ. Պօլսեցի եւրոպական շորերի դերձիկ Հաջի Մկրտիչ աղան։ Ղայճի չորս բոլորը կապած էր փէքեայ երեք քառորդ կանդուն լայնութեամբ, որի վերայ մեխած էին ընտիր կարպետներ բաւական մաքուր։ Պատերից կախած էին ոսկեգօծ շրջանակներով երկու հատ խոշոր հայելիներ, արեւելեան զարդ ու զարդարանքներով կանանց պատկերներ, կալիօնը կամ ներգիլէն ձեռքերը զայճայ կամ օշարակ խմելիս։ Մէջտեղը շինած էր մի քառակուսի սաժէն տարածութեամբ կրակարան, որի կլորակ ծակերի վերայ դրւած էին Ֆէսի մետաղեայ կաղապարներ (կամ ութ թուններ) զանազան մեծութեամբ և ձևով։ դա մի նոր մօդա էր Կարինի համար։ Ըսան փարայով նորոգում ու ձևաւորում էին Ֆէսերը։

Կակոսը իւր եկամուտի կողմից նախանձելի դրութեան մէջ էր. ոչ թէ միայն խանի յայտնի վաճառականների ու նոցա երեւելի յաճախորդների համար զայճայ էր մատակարարում, այլ սա իւր մաքրութիւնով, Ֆէսի ութուններով, ճարպիկութիւնով ու ճարտարութիւնով զբաւել էր ողջ քաղաքացիների համարումը։ դերձիկ Հաջի Մկրտիչ աղայի պատճառով էլ պակաս յաճախորդներ չէին զալիս սրճանոցը։ Այստեղ յաճախում էին, եթէ կարելի է ասել, քաղաքի բոլոր արիստոկրատ, ինտելիգենտ և ծառայող դասակարգը ամենահարուստ վաճառականների հետ։

Այս սրճանոցում խաղ չը կար, ոչ դամայ, ոչ նարդի, ոչ թուղթ և ոչ էլ ջուկստ ճան (վեֆ, ժիւֆ): Խաղը բոլորովին արտաքսւած էր. բայց օրը մինչի իրիկուն այցելուներն անպակաս էին: Ամեն տեսակ խօսակցութիւն ու գործ ունեցողները զալիս, նստում, խօսում, դնում, վերցնում ու վերջացնում էին: Ահա երեք մարդ եկան և մի կողմը ծանր նստեցին, մի մի ղաջֆայ խմեցին, առանց բարձր ձայնի վերջացրին իրար մէջ իրանց առուտուրը: Գործը վերջացնելուց յետոյ՝ շատ անգամ պաշտօնապէս բազմութեանը յայտնում են թէ՛ ի՞նչ են կատարել և մի մի ֆինջան ղաջֆայով նոցա էլ պատուում: Այստեղ խռովածները հաշուում, ցաւածները բացատրում իրանց վիրաւորանքները և ամեն գործ պարզում է: Կարճ խօսքով, սրճարանը մի տեսակ կլուբ, ժողովարան էր: Այստեղ էին խօսւում ամեն նորութիւններ, հարցեր, այստեղ վճռւում և այստեղից տարածւում քաղաքի ամեն կողմերում:

Կակոսը պանդուխտ էր Կարինում: Ինքը բնիկ Թ.-ից էր: Սաքսան և հինգ տարեկան էր, տարիքի համաձայն արագաշարժ, վառվռուէն, ժիր և արհեստին պատշաճ ասող, խօսող, ծիծաղեցնող մի երիտասարդ: Սորա բօյը, բօյսը, դուրեկան դէմքը, շէկ մազերը, քնքոյշ բիւսերը, խոշոր ու ղէյթունի աչքերը, կարմրած այտերը, շարքն ու շարժւածքը և ուրախ ընդունելութիւնները ամենին իրան բարեկամ էին շինել: Սորա ղաջֆան մտնողը ուրիշ ղաջֆաներում ունեցած հաշիւը մաքրում էր և հեռանում: Կակոսը Կ. Պոլսում շատ տարիներ ծառայած լինելով, այնտեղի ձեռով էր սարքել ամեն բան, որի մաքրութիւնը և նորութիւնները քաշում էր յաճախորդներին: Կակոսը գրաւել էր նոյնպէս Կարինի աղջիկների սիրտը: Թէև շատ օրիորդների մտքից անցնում էր այս շագանակագոյն մազերով երիտասարդին տէր ու պսակ ունենալ, բայց արդէն Կակոսը սոցանից մէկին իրան անուշ ջան էր ընտրել:

Կակոսի խելքը, միտքը, ուշքը ամբողջապէս դիւթել էր իւր սիրեկանը: Նորա պաշտելի պատկերը երբէք չէր հեռանում իւր երեւակայական տեսութիւնից, որով հոգեկան բարձրութիւն էր զգում Կակոսը: Անընդհատ մակաբերում էր այն տեսարանները, որտեղ հրերեշտակային անմեղութեամբ, համեստ շարժմունքով, պարզ հագուստով, նազելի դիրքով և հմայիչ նայւածքով տեսել էր նորա շողշո-

ղուն դէմքը, որը մագնիսի նման քաշել, պոկել ու տարել էր իւր սիրտը: Նա իրան միշտ մտաբերում էր՝ աչքերը խոնարհած, ողջ մարմնովը ցնցւելով իւր սիրուհու լուսամուտների առջևից անցնելիս, որտեղ անգիտակցաբար աչքերը բարձրացնելով ապակու ետևը նկատում էր նորա լուսարձակ ճակատը, կեռ ունքերն ու խոշոր աչքերը իւր վերայ ուղղած, որոնք դանդաղաբար հեռանում էին սենեակի խորը՝ առանց նայւածքը խոտորելու: Կակոսի մտահայեացքի առաջ անջնջելի կերպով կանգնած էր իւր տարփաւորի անդրին, արևի ճառագայթների տակը, իրանց տան դաւթումը, գետի ափումը՝ պարտիզակի մօտ կապած չւանների վերայ լացքը փռելիս: Անյաղաբար Կակոսը խելագարի նման զննում էր նորա իրանը մխնոցի (բռն անելու շոբ) ու թոյլ շորերի տակից: Սիրտը ուռչում, շնչառութիւնը արգելւում և ականջը չէր լսում՝ ոգւով այս պատկերի բարձր ու սպիտակ վիզը, կիսամերկ ու շողշողուն կուրծքը, մինչև արմուկներ բաց, ողորկ ու պլպլան դաստակները, բարակ շորերում ամփոփւած ու նոր զարգացած կյուրակ ստինքները և արձակ մազերը քամու հետ ծածանելը երևակայելիս:

Կակոսը կուրացել էր իւր սիրուց, ընկել նորա անծայր ու անյատակ ծովը և ծփում նորա ալիքների վերայ, յուսալով հասնել մի օր խաղաղական նաւահանգիստը, որտեղ յաւիտեան պիտի վայելէր երազած քաղցրութիւնը:

Կակոսի սրտին տիրացել էր Թաթոս աղայի աղջիկը—օրիորդ Տիրուհին:

ԺԳ.

Տ Ի Ր Ո Ի Հ Ի Ն

Տիրուհին մի տասն և չորս տարեկան աղջիկ էր, ոչ շատ բարձր հասակով, բարակ կազմւածքով, սև սև աչքերով և թուխ մազերով, որոնք փայլում էին սև սաթի նման: Մի քիչ թուխ էր մորթը, ոչ թէ սև ու դեղին, այլ ճիշդ այն գոյնով, որին մեր ժողովուրդը ցորենագոյն է անւանում: Բայց չքնաղ էր նորա դէմքի գծագրութիւնը, իրար կցւած բարակ ու երկար նուրբ ունքերը, խոշոր աչքերը՝ բամբակի նման սպիտակուցներով, երկայն թերթւէինե-

րը, ողորկ, նուրբ ու բութապր քիթը, վարդագոյն թշերը, կարմիր ու բարալիկ պոնկները—այս ամենը նորան տեսնող երիտասարդի սիրտն էր կտրատում, ոգին թռցնում, ուշքը տանում: Թէև քիչ նիհար էր այդ տարիքում, բայց առողջ կազմաւածքը լցւելու ապագայ էր խոստանում, այնպէս որ մի օր մօր կլոր ու գէր տիպարը կը ստանար, առածի ասածի պէս՝

«Կտաւի քեանարն,

«Աղջկան էլ մայրն

«Հաւանի՛ր ու ա՛ռ:»

Մատաղ դէմքի վերայ հայելու պէս երևում էր սրտի անմեղութիւնը, բարեսրտութիւնը և առաքինութիւնը: Տխուր էր Տիրուհու դէմքը, այնպէս տրտմալի, որ կարծես կրծքի վերայ նստած լինէր մի թունաւոր օձ ու անդադար խածխածելով նորա սիրտը, կսկծացնելով մղկտացնէր ու մաշէր: Քարասիրտ մարդը նորա ցաւալի դէմքը տեսնելիս՝ գութ էր զգում և ակամայ սէր տածում դէպի նա: Նա ուղղութեան մի կենդանի օրինակ էր անառակների համար դէպի բարութիւնը փոխելու: Նորան ուրախացնելու համար հարուստը չէր խնայիլ իւր զանձը, աղքատը իւր աշխատանքը, երիտասարդը իւր արիւնը, ծերը իւր փաղաքշանքը, անմեղ հրեշտակն էլ իւր սրտի խոնարհութիւնը: Մէկ խօսքով, ապառաժի վրայի փշերի մէջ մի կոկոն վարդ էր:

Տիրուհին թէև չը գիտէր հաստատապէս թէ ի՞նչ բան էր իսկ սէրը, սիրում էր փոխադարձաբար Կակոսին: Այս սէրը մի անկեղծ համակրութիւն էր, որը օր ըստ օրէ սաստկանում էր և անկարող էր ընդհատելու: Տիրուհին ուրախանում էր նորան տեսնելիս՝ կամ նորա լաւը լսելիս, տխրում նրան չը տեսնելիս՝ կամ նրան չարախօսելիս: Կակոսը յաճախ անցնում էր նոցա դրան առջևից և գետի ափով դարի վար էր գնում գրօնելու: Լարւած մեքենայի նման ամեն օր, միևնոյն ժամում, անցնում էր Կակոսը և այդ րոպէներում Տիրուհին էլ նստած էր լինում իրանց պստի օդի («է՛հե՛հէ») լուսամուտի մէջ և շատ անգամ Կակոսը փայտէ նօսը ճաղերի (վանդակ) միջից նկատում էր նորա գլուխը, ձեռքերը, շորերը և երբեմն էլ դէմքը: Կակոսի ամօթխածութիւնը, քայլերը, նամանաւանդ շորջապատողները արգելք էին լինում երկար ժամանակ վեր նայելու և

մի կամ երկու ակնթարթից յետոյ գլուխը կախած, պռկները (շք-
թանդները) սեղմելով հանդարտ ու լուռ, բայց խոր սրտիցը մի ա'խ
էր քաշում ու հեռանում: Այս ա'խերը, Կակոսի հայեացքը և ձե-
երը Տիրուհուն հաղորդում էին, որ իւր համար է տանջւում, դրա
համար իւր սէրը աւելի ու աւելի բորբոքւում էր:

Այս սիրոյ սկզբնապատճառը Տիրուհու մայրը՝ Լուցիա խանութն
էր եղել: Սա՝ իւր սովորութեան համաձայն՝ մի տօն օր այցելունների
միջից ետ էր պահել Կակոսին, խնդրելով որ այն օրը իրանց մօտ
ճաշէ: Նա ստիր (հարգապարտ) արիւնակցի պէս որդի ու ջան բառե-
րով խօսել, խօսեցրել, զարճացրել ու հազար ու մէկ պատիւներով
ճամբել էր, խօսք առնելով Կակոսից, յաճախ գտնւելու իրանց
սեղանի վերայ: Սրան էլ խոստացել էր օտարութեան մէջ երկրորդ
մայր դառնալու, իւր խնամոց տակն առնելով: Հէնց այդ օրանից
Կակոսի սրտում մի կայծ ընկաւ և նոյն օրն իսկ սկսեց տարածւել
նորա մէջ:

Մի թշուառ տղայ, խելքը հասած օրից մինչի քսան և հինգ
տարեկան հասակը, մօր գրկից դուրս, հարազատների խնամքից հե-
ռու, թափառած տար աշխարհներ, իւր կեանքը ծառայութեան
մէջ անցկացրած Կ. Պօլսի մեծատունների տներում կամ սրճանոց-
ներում ու սափրանոցներում և երկար տարիներ ծովերի վերայ շո-
գենաւերում անարգած, անպատւած, ծաղրւած ու խայտառակ-
ւած այդ շրջանների մէջ տէրերից ու մեծաւորներից, ի'նչպիսի մեծ
բաղդաւորութիւն էր համարելու այդ ընդունելութիւնները՝ դժւար չէ
մակարեւել: Նա ու անշափ փառք էր կապոյտ երկնքի, ծովի, փո-
ղոցների ու ներքնատների մէջ մեծացած մի տղի համար ազատ ու
մարդավարի մուտ գործելը Թաթոս աղայի նման մարդու տունը:

Լուցիա խանութը ճանապարհ էր բացել Կակոսին պարբերապէս
այցելելու իւր տունը: Նա որ առաջ տարին մէկ երկու անգամ, այն
էլ տօն ու տաղաւար օրերին, հազիւ հինգ-տասը թուականի չափ այցե-
լում ու դուրս էր գալիս այդ տունը, այժմ ամեն կիւրակի օր կանչ-
ւում էր հերիսա կամ խաշ ուտելու: Եթէ կանչւած էլ չը լինէր,
ճաշից յետոյ տան մի մօտաւոր բարեկամի հետ մի քիչ զբօսնելուց
յետոյ, գնում էր հանգստանալու և մի Ֆինճան դայֆայ խմելու:

Զէ կարելի ճիշդն ասել, թէ՛ ի'նչն էր ստիպում Լուցիա խա-

նումին Կակոսի պէս մի զաջմաջիին այդքան պատւելու. բայց շատ ճշմարիտ էր, որ նա խիստ համակրում էր այդ պանդխտին և տան սրտանց բարեկամի նման յարգում: Կակոսը իւր բնական յատկութիւններովը, զեղեցիկութիւնով, առողջութիւնով, հանճարովը և բարեսրտութիւնովը արժանացել էր խանութի խնամքներին: Նորա դիրքովը և հարստութիւնովը չէին շլացել երբէք հաջի աղայնք, բայց նորա ազնիւ սրտի, մաքուր խղճի և անարատ անունին գերի էին դարձել: Կակոսը խիստ վայելուչ երիտասարդ էր, ինչպէս ասում էին՝ գիտես թէ ազնւական զարմից լինէր: Բնաւ արհեստաւորի կերպարանք չ'ուներ և իւր եւրոպական նորերով տարազներով աւելի բժշկի ու կօսուլի էր նմանում: Բնականի հետ արւեստականը խառնելով քաղաքում Կակոսը կուսինձոր էր դարձել: Թէև սորանից շատ ու շատ գեղեցիկ տեսքով տղամարդիկ կային Կարինում, բայց Կակոսը իւր օտար լինելովը և հարաւում հազւագիւտ չէլ մագերովը առաւելութիւններ ուներ: Գեղեցիկութիւնը և հազւագիւտութիւնը իւր ետեւը զցում է ծերերին էլ, երիտասարդներին էլ, հարուստներին էլ, աղքատներին էլ, գիտուններին էլ, անգէտներին էլ: Կամայ ակամայ ամեն մարդ սիրահար է գեղեցիկին և նրան սիրում, համակրում, պաշտպանում և պահպանում է:

Լուցիա խանութը թէև ոչ ոքի չէր ասել, թէ Կակոսին այն աստիճան սիրում է, որ մինչև անգամ ցանկանում է փեսայ շինել, բայց իւր ձևերից մօտիկները զգում և կարծում էին, որ այդ մտադրութիւնն ունի: Եւ ի՞նչ կայ եղել, Վի աղջիկ մի մանչու միշտ մատաղ է եղել ու պիտի լինի: Կակոսի պէս ժիր, խելքը գլուխը, աչքը բաց, բանիբուն երիտասարդին ո՞վ աղջիկ չէր տալ: Դուռ ու դրկից, բարեկամ, չարեկամ, նամանաւանդ պառաւներին նիւթ էր պէտք բամբասելու. նոքա արդէն նշանը փոխել պրծել էին:

Այսպէս Տիրուհին Կակոսին յաճախ տեսնելով՝ սկզբում համակրել, աստիճան աստիճան տաքանալով մտերմացել, անհանգչելի կայծերով բռնկել ու սիրել և վերջապէս իւր բոցավառ սիրտը ամբողջապէս նրան նւիրել էր: Այս սիրոյ կապը հիւսելու օգնել էին Տիրուհուն իրանից հասակով ընկերուհիները սոցա նախանձորդ անընդհատ ակնարկներով, հարցերով և զանազան պատմութիւններով: Այդ ընկերուհիներից այդպիսի դէպքերում Տիրուհին թէև միշտ

փախել էր և խօսակցութիւնները լացականաճ լսել, բայց իւր տարիքում լսելու և սովորելու հետաքրքրութիւնը խիստ զօրեղ լինելով, նոցա բերաններից դուրս եկած բոլոր բառերը իւր սրտի խորքերում անջինջ տառերով դրոշմել և զգացմունքները զարգացրել ու պնդացրել էր:

ԺԴ.

Ս Ի Ր Ո Յ Ժ Ա Մ Ե Ր

Կարինի տների կտուրները, Հայաստանի մեծագոյն մասի համաձայն, հողած են և երգիքները տարւայ եղանակների հետ փոխում են իրանց գոյները: Մայիսին տեմնում ես կանաչազարդ տանիքների վերայ կանայք նստած իրանց ձեռագործերով պարապելիս, ամառը ոսկեգոյն չորցած, աշունքը կրկին կանանչում են, իսկ ձմեռը կէս արշին բարձրութեամբ ձիւնը նստում է և երեխաները այդ տեղերում խաղում են ձնթօփ կամ ձիւնից մի գունդ գլորելով կոյտեր են շինում, դրանով բերդեր ու ամրոցներ հիմնում, զօրավարներ ու իշխաններ կարգադրում, իրար բերդեր առնում ու քանդում են: Գարնանամուտին էլ քերում են տանիքները հալոցին տունը չը կաթելու համար: Սովորաբար Կարինի տները երկյարկանի են, կան նաև մի յարկանի և սակաւ՝ եռյարկանի: Բայց ամեն տան տունը (խոհանոց) մի յարկանի է: Այսպէս տների տանիքները տեղ տեղ բարձր են, տեղ տեղ էլ ցածր և բարձր մասերը ցած երգիքների վերայ ունին մանր լուսամուտներ:

Հաճի աղայենց տանիքը երեք աստիճան բարձրութիւն ունէր, տան երդիքը, երկյարկանի սենեակների կտուրը և եռյարկանի մեծ օդի (սենեկի) բաջան: Երկյարկանի սենեակների կտուրը թէ իրանց և թէ դրացիների տան բարձր մասերով երեք կողմից պատած էր, միայն գետի կողմից բաց էր փողոցից տասն արշին բարձրութեամբ և նմանում էր քէօջքի: Այստեղ տաք և լաւ եղանակներում տանեցիք Երեք-չորս դրկիցներով նստում և խօսակցելով պարապում էին: Կիւրակի և տօն օրերը Տիրուհու և իւր ընկերուհիների զբօսարանն էր, ժողովում, խաղում, խօսում, ուտում, խմում, մէկ խօսքով՝ ուրախ ժա-

մանակ էին անցկացնում: Այդ օրիորդների խմբում երբեմն մտնում էին նոյնպէս նոր հարսներ:

Այս աղջիկները Կարինի յայտնի օրիորդներ էին և եթէ կարելի է ասել՝ լուսաւորեալները: Սոքա բոլորն էլ կարդում էին, լաւ ձեռագործ զիւռէին և տեղական շորերը թողած, եւրոպացի բժիշկների և կոնսիւլների կանանց հազած ձեւերով դէյրայ էին հաղնում: Այս օրիորդներին արգելւած էր գիր սովորել, կղերները զգուշացնում էին, որ չը լինի թէ դոքա կարողանան իրանց ուղած մարդուն նամակ գրել ու մեղանշել: Բայց արգելւած պտուղը միշտ աւելի քաղցր թւալով, աղջիկները տպագրի ձեւով ածուխով կամ կաւիճով պատերի, դռների վերայ այնքան էին գրում ու ջնջում, որ բոլորն էր սովորել էին քիչ թէ շատ գրել և իրանց միտքը իրանց սովոր բառերով արտայայտել մի քանի տառասխալներով: Վարպետ կանայք թէև աղջիկներին կարդալ սովորեցնում էին, բայց կարդացածը նրանցից ոչ ոք չէր կարող հասկանալ: Կարդացածներն էլ գրաբար գրքեր էին՝ ի՞նչ պիտի հասկանային: Վա՛յ էն կարդալուն—կակաղելով, քառասուն սխալով մի նախադասութիւն մի ժամում հազիւ էին կմկմում: Լուսաւորեալ ասելով պէտք չէ ուսեալ կամ զարգացած համարել, այլ սեւ ձերմկից ջոկող:

Սոցա խօսակցութեան նիւթը երեսպայական էր և սովորաբար խաղալով, խնդալով, երդելով ու պարելով էին պարապած: Երբեմն պատմում էին զանազան առասպելներ ու հէքիաթներ, որոնք սոսկացնում էին ու սաստիկ տխրացնում օրիորդներին: Յաճախ խօսում էին շորերի ու զարդերի, ոսկու ու արծաթի, մատանու ու մարգարտի, ապարանջանի ու օղերի վերայ. քննութեան առարկաները միայն դոքա էին: Լսած, տեսածները իրար հաղորդում էին: Մտերիմ դւ սրտակիցները առանձնանալիս՝ իրանց սրտի խորքերում թաղւած զգացմունքներն ու գաղտնիքները, ցաւերն ու դարդերը չէին թազցնում: Այս հարցի վերայ աւելի լրջօրէն հայեացքներ էին գցում և ականջէ ականջ փսփսում, անդադար չորս կողմերը նայելով, լրտեսողներից կամ մեծերից զգուշանալով: Մերային արկածները շատ անգամ խորը թաղում էին տենչւածների մէջ և շատ խիստ մտերիմները ամիսներով հետեւելուց յետոյ, մասամբ միայն կարողանում էին գուշակել և յաւիտեանս աներևոյթացնել այդ գաղտնիքները:

Ամառային շոգ եղանակներում, մի կիւրակի օր ճաշից յետոյ, երեք-չորս աղջիկներ ժողոված խաղում էին: Լուցիա խանութի սիրտն էլ նեղանալով՝ երդիք ելաւ: Այս միջոցին Պապը և Կակոսը փողոցից անցնում էին: Լուցիա խանութը սրանց տեսնելիս՝ ասաց.

—Աղբէ՛ր, երեխաները մօտքւել են, մի քիչ բազարից միրգ բեր ու արի՛, քեզ հետ խօսելիք ունիմ: Դառնալով Կակոսին՝ շարունակեց.

—Կակոս Զա՛ն, էսօր ո՛ւր էիր, ճաշին աչքս քեզ փնտռեց. վե՛ր արի, քիչ խօսենք:

—Շա՛տ լաւ, պատասխանեց Կակոսը, Պապ աղայի հետ կը գանք:

Լուցիա խանութը տուն մտաւ, սպասում էր հիւրերին: Աղջիկները իրանց խաղը շարունակեցին: Վերոնը և Կատարինէն աննշան ակնարկով Տիրուհուն աչքալոյս տւին, որը ժպտաց ու շիկնեցաւ: Երկու աղջիկների էլ տները իրանց ազգականները հաւաքւելով՝ կանչւեցան և երեքը ազատ մնացին: Լուռթիւնը տիրեց: Այս միջոցին երդիքի ճանապարհով եկաւ Տիրուհու քեռին, աղլուխումը մի մեծ ձմերուկ և մի լաւ սեխ կապած տւեց Կատարինին: Կակոսն էլ սպիտակ ծաղկուն ապրեշու մի մեծ թաշկինակով զանազան շաքարեղէններ ձեռին՝ իջաւ սանդուղքներից ու կապոցը երկնցուց Տիրուհուն, որը ձեռքիցն առաւ ու ամօթից կապտեց: Կակոսը առանց չորս բոլորը մտիկ տալու՝ Պապ աղայի ետեւից մտաւ տունը շնչասպառ:

Պոզնոցներն ու դանակները բանանող Մարիամը բերեց, կտրտեց ձմերուկն ու սեխը, տանեցւոց բաժինը ներս տարաւ, մնացեալն էլ աղջիկները հաւաքւեցան կերան ու մաքրեցին չորս կողմը: Կրկին եկաւ Մարիամը, պնակներ բերեց ու շաքարեղէնները բաժանեց և ամեն մէկին պատուելուց յետոյ՝ մնացածը կապոցով ետ տարաւ: Մարիամը աշխատելիս, Վերոնը մօտեցաւ Տիրուհուն և մի քանի խօսք փսփսաց նորա ականջում: Կատարինէն Մարիամի հետ զբաղած լինելով՝ չը նկատեց այս խօսակցութիւնը: Մարիամը ներս գնալուց քիչ յետոյ, Տիրուհին տուն գնաց և բանանողի ձեռքից առաւ ապրեշումէ թաշկինակը: Դորա վրայի մատիտով գրերը տեսաւ Տիրուհին, բայց որովհետեւ այնքան վարժ չէր, որ շուտով կարդար այդ գրերը, ծոցը դրեց կապոցը և վերադարձաւ ընկերուհիներին մօտ: Նորա սիրտը սաստիկ բաբախում էր և հէնց այդ բաբախած տեղի վերայ դրած էր մոգական թաշկինակը, որը աւելի տագնապեցնում ու համբե-

րութիւնը կտրում էր: Աղլուխը, շերամի մանածի հիւսւածքը ուրախացնում էր նրան, մատիտի խազերը նորա մէջ զօրեղացնում էր ցանկալի սիրոյ բոցերը և ամրապնդում յոյսերը: Օրը չէր մթնում: արեւը չէր շարժւում և այդ ժամերն ու րոպէները անցնելը անտանելի էր Տիրուհուն: Նա շտապում էր, վռազում էր՝ շո'ւտ, շա'տ շուտ ուզում էր բաց անել, կարդալ կապարի հետքերը և գրւած սիրալի խօսքերն ու բառերը անգիր անել, երգել, մրմնջալ նոյն խօսքերը: Անդադար առանձնանում ու համբուրում էր թաշկինակը, քսում ճակատին, աչքերին, թշերին և տեղը դնելով անմիջապէս վերադառնում: Այդ աղլուխը նրան բերել էր իւր հոգով սիրածի սրտիցը բղխած երանութիւնները, որից առնում էր պաշտւածի հոտը:

Թէև կամաց, բայց անցել էր ժամանակը. արեւը թեքւել ու զովութիւնն ընկել: Իրիկեայ զանգերը հրաւիրել էին բարեպաշտ ժողովրդին դէպի աղօթատունը: Փողոցների անց ու դարձը սաստկացել էին ծերերով, նամանաւանդ պառաւներով, որոնք առաջները խառնած հարս ու աղջիկներին՝ ծանր ու բարակ շորորալէն դիմում էին եկեղեցին: Տիրուհու ընկերները հեռացել էին, բացի Վերոնից, որը վայելում էր ընկերուհու ամենամտերիմ սէրը: Լուցիա խանումը սովորաբար տնեցոց առաջը խառնած՝ գնացել էր ժամ: Տանը մընացել էին ծառաները և Տիրուհին, որը Վերոնի հետ պատի օդան (օնե'տիւմ) լուսամուտի առաջը նստած, բաց էին արել ապրեշումէ աղլուխը, աշխատում գրերը կարդալու: Պէտք է ասած, որ Վակոսն էլ Տիրուհու չափ հազիւ կարող էր գրել, բայց ամեն ջանք թափել ու բաւականի խոշոր գրերով պարզ գրել էր: Տիրուհին և Վերոնը իրար օգնելով՝ հազիւ կարողացան հետևեալ տողերը կարդալ.

«Տիրուհի ջա'ն, հոգուդ մատա'ղ, թէ ինձ սիրում ես, աղաչում եմ, էս գիշեր ժամը տաանումէկին ղո'ւրս արի երգիք: Ինձ կը գրտնես մարագի և մեծ օճախի մէջ տեղը: Ենտեղ իրար սիրտ բանանք և հասկանանք: Դուն ու քու Ստեղծողդ, ինչպէս գիտես՝ էնպէս արա'ւ:»

Տողերը դեռ չէին վերջացրած, երբ Վակոսն ու քեռին իրանց դռնից անցան, գնացին եկեղեցի: Տիրուհին շշկած՝ չէր իմանում ի'նչ անէր: Երկու մատաղահաս օրիորդների սրտերն էլ սաստիկ բաբախում էին և լռութեամբ կամ իրար երես ու աչքերի

մէջ էին նայում, կամ աչքերը խփած՝ մտմտում էին, կամ էլ գիտինն էին նայում դողդողալով: Շատ մտքեր անցան երկուսի էլ յիշողութիւնից, շատ խօսքեր դասաւորեցին իրանց կողորդում, բայց լեզուները կապւեցին, բերանները՝ չը բացւեցին և ձայները դուրս չ'ելաւ իրար իմացնելու ցանկութիւնները և առանց որոշ վճռի բաժանւեցին:

Սգոստոս ամսում պարզ, մութ և աստեղազարդ գիշեր էր, կարծես մի մեծ ուրախութիւն էր կատարւում երկնքում: Միր-կաթինը կարծես երկնային հրեղէն լուսով լուսաւորւած էր և աստղերը սովորականից աւելի ճաճանչաւոր և աւելի բազմաթիւ լինէին: Ասուպներն էլ վերեւից վար թռչկոտելով, մի աստեղատնից միւսը անցնելով, գիտննաս թէ՛ լրատարի կամ պատգամաւորի դեր էին կատարում: Հօրիզօնը երեք կողմից վիթխարի մութ լեռներով էր պատած և արեւելեան կողմից ընդարձակ անծայր դաշտավայրով, որտեղ չը կար կենդանութեան շարժում: Հիւսիսում գտնւած բարձր և ուղղահայեաց կողերով ժայռերի գլխին տարածւած էր միջնաբերդը, որի լուսամուտներից ցոլացած լոյսերը հազիւ զանազանւում էին երկնականարի աստղերից: Լեռների և ժայռերի կողերի վերայ ամֆիթատրոնի նման կլոր և իրար վերայ դարսւած տների լուսամուտներն, որ մի երկու ժամ առաջ ճրագալոյցի գիշերւայ պէս այնպէս գեղեցիկ լուսաւորւած և այդ լոյսերն էլ գետի պարզ ջրերում հայելու նման անդրադառնալով՝ այնպիսի մի չքնաղ տեսարան էին կազմած, որ մարդու զմայլեցնում ու սքանչեցնում էին,—արդէն հազել էին մթութեան և հանգստութեան քօղը, և խաղաղութիւնը տիրել էր ողջ քաղաքին: Գերեզմանական լռութիւնը խանգարում էր կարկաչահոս և սրընթաց գետը, որը կատաղաբար խփւելով ժայռերին՝ ոլոր-մոլոր, ձագերը կորցրած վագրի նման մոնչելով հեռանում էր: Քաղաքի ամեն կողմը թագաւորում էր լռութիւնը:

Կակոսը մի ժամ առաջ եկել էր և կկգած սպասում էր նշանակեալ տեղում: Տանը ամենքը հանգստացած էին, ոչ մի ձայն ու ծպտուն չը կար: Կակոսը երբեմն երբեմն զգուշութեամբ ձխում և մուխը արտաշնչելիս՝ անզգալի կերպով «ա՛խ» էր քաշում: Նրան այդտեղ մնալու ոչ ոք չէր արգելում, բացի դրացու շնից, որը յիսուն քալ հեռու, մի տուն այն կողմը, ոռնում ու անդադար հաչե-

լով խանգարում էր միանգամայն իւր տիրոջ քունը: Որոշեալ ժամը եկել ու անցել էր: Կախուր, ժամացոյցը բռնած, գլանակի ճրագի լսի տակ անհամբեր հաշուում էր ընկերներն ու վայրկեանները: Նա մտածում էր, որ մի գուցէ կարգացած չը լինի իւր տոմսակը ու տեղեկութիւն չ'ունենայ: Բայց երբ մտածում էր, որ, ժամից դուրս զալուց յետոյ, Տիրուհին տանիքից ցոյց էր տւել թաշկինակը և հասկացրել նշաններով իւր կարգացած լինելը՝ չէր կարողանում լուծել խնդիրը: Յաճախ իրան յոյս էր տալիս մտածելով, որ կարող է պատահել, նորա սենեակում կան ուրիշները, որոնք դեռ խոր քուն մտած չեն, որպէս զի կարողանայ աներկիւղ գալ: Բայց Կախուր, սպասելու սովոր լինելով, պատրաստ էր մինչի յոյս անընդհատ համբերելու: Այս առաջի անգամը չէր, նա մի տասը գիշեր ժամերով սպասել է՝ պատահմամբ նրան դուրս գալիս տեսնելու յուսով և դարտակ վերադարձել:

Տիրուհու քունը վաղօրօք կտրւել էր, նա իրիկնահացից յետոյ քաշւել էր իւր սենեակը և ձեռքն առնելով «Մբոց — վարքը» կարդում էր: Մայրը եկել և խնդրել էր, որ բարձր կարգայ, որ ինքն էլ լսէ, բայց Տիրուհին մերժել էր գլխի ցաւը պատճառ բռնելով: Տիրուհին թէև կարդում էր, բայց խելքը ուրիշ տեղ էր: Անդադար մտնում էր մեծ օդան զանազան պատճառներով ու տեսնում ժամը քանիսն էր, կամ թէ բոլորն էլ քնե՞լ են: Բոլորին քնեցնելուց յետոյ, բացեց իւր պատի պահարանը, որը մի մատ հաստութեան տախտակով բաժանւում էր Վերոնի սենեակի պահարանից: Տախտակի միջից մի ոստ էր ընկած ու մի կլոր ծակ բացւած, որտեղից կարելի էր տեսնել Վերոնի ննջարանի մէջ գտնւած բոլոր առարկաները: Լաւ քննելուց յետոյ, ասաց ցած ձայնով.

— Վերոն, Վերոն:

— Պատրաստ եմ, պատասխանեց Վերոնը:

— Դէհ շո՛ւտ արա. ահա ես տախտակը հանում եմ:

— Եկալ, պատասխանեց, ու եկաւ պահարանից մտաւ Տիրուհու ննջարանը:

— Լա՛ւ հսկիր, աչքդ չորս բաց, երդիքի դրան ետեւ կա՛ց և մի բան պատահելիս՝ զգուշութեամբ դուրս արի առանց ձայն հանելու, ես կը գամ ներս և ամեն բան կարգի կը մտնի:

Երկու ընկերուհիները զգուշութեամբ դուրս եկան ննջարանից և ուղղւեցին դրան կողմը: Վերոնք ներսը կանգնեց դողալով, Տիրուհին դուրս թռաւ, վազեց դէպի որոշեալ տեղը և մթնումը ընկաւ Կակոսի գիրկը:

— Կակոս ջա՛ն, դո՛ւ ես. սո՛ւս, լո՛ւս, ձայն մի՛ հանիր:

Կակոսը մոխրի մէջ չոքած, առել էր Տիրուհուն աջ ձեռքը իւր ձեռքումու բերնին մօտեցրած՝ անկուշտ համբուրում էր, միւս ձեռքը մէջքին տարածած: Տիրուհին թւից քաշելով վերցրեց նրան, որը էլ չը կարողանալով համբերել, չը կարողանալով մինչև անգամ մի բառ արտասանել, իւր միտքը լիովին արտայայտելու համար տարածեց թւերը Տիրուհուն գրկելու, որը թուլացած, այլած ու պապակած ջերմ սիրով ընկաւ Կակոսի կրծքի վերայ և թւերովը պինդ փաթաթւեց Կակոսի վզովը և վարդազոյն այտերը մօտեցրեց նորա շրթունքներին: Այս առաջին սիրոյ համբույրն էր կտրիճի շրթունքներից, որ դրոշմեց կոյսի անարատ թշերի վերայ: Երկուսն էլ անմեղ էին և սէրը հաւասարապէս բորբոքւել էր երկուսի էլ սրտում: Ուրախութիւնից Կակոսի լեզուն բռնւել էր, խելքը թռել, իսկ Տիրուհին Կակոսի գրկումը նւազել էր: Կակոսը ամուր սեղմած Տիրուհուն իւր կրծքի վերայ, երեսը երեսին դրած անշարժ, անշշունչ ու անմռունչ սիրոյ նաւակում նստած ծփում էր: Ուրախութիւնից այն աստիճան տաքացել ու թուլացել էր, որ գրկած անմեղ հրեշտակի մարելը չէր զգում: Այս դրութեան մէջ փնացին մի քանի բուռներ: Կակոսը նոր հոգի, նոր կեանք ստացած՝ դեռ շատ ժամեր կարող էր սպասել անվրդով, անզգայաբար նոյն դրութեան մէջ, բայց Վերոնի համբերութիւնը հատնելով՝ կանչեց.

— Պարո՛ն Կակոս, պարո՛ն Կակոս, Տիրուհի՛, Տիրուհի՛. ու Տիրուհու թւից բռնելով դէս ու դէն էր շարժում կրկնելով— Տիրուհի՛, Կակո՛ս:

Տիրուհին սթափւեց: Կակոսը վար թողեց գրկից Տիրուհուն: Վերոնք ետ քաշեց: Կակոսը դողդողալով ասաց.

— Տիրուհի ջա՛ն, էս խօ երազ չէ՞, դո՛րդ, էդ դո՛ւ ես, դու ինձ սիրում ե՞ս:

— Ի՛նչ երազի բան կայ, Կակո՛ս ջան. ե՛ս եմ, ե՛ս, մի՛ վախիլ:

— Դու էլ սորանից յետոյ իմա ես:

—Մինչև սև հող ու սև գերեզման մոտեցա քուկդ եմ՝ սրտովս էլ, հոգովս էլ, կեանքովս էլ:

—Ա՛խ, մի ասի՛ր, խէր խօսիր ու հոգիս մի՛ դաղիր: Գո կեանքդ, քո հոգիդ, քո սիրտդ իմն է և ես առանց դրանց չեմ կարող ապրել: Ա՛խ, գիտենաս թէ...

—Ջանանջա՛ն, գնա՛, հերի՛ք է, գնա՛, Վերոնը մեղք է, գնա՛, կարծես թէ էլի թուլանալու եմ, գնա՛, էլ չեմ կարող ղիմանալ: Բայց թէ ինձ սիրում ես, թէ արևդ սիրում ես, ամեն գիշեր այս ժամին արի՛ ինձ տես ու յետոյ գնա՛ քնիր: Թէ գիշերը ինձ չը գտնես, ցերեկը դրան առջևից անցիր, որ գտնէ ես քեզ կարողանամ տեսնել: Ա՛խ, ի՛նչպէս տրուիւմ է սիրտս, առանց քեզ ես օր չ՛ուներիմ: Գնա՛, գնա՛ հանգստացիր:

ԺԵ.

ԼՈՒՑԻԱ ԽԱՆՈՒՄԻ ՍԽԱՆՆԵՐԸ

Տիրուհին և Կակոսը գրեթէ ամեն գիշեր տեսակցել էին, խօսակցել և ժամանակ անցկացրել: Այս անկեղծ և սուրբ սիրոյ մասին բացի երկնքի լուսնից ու աստղերից և երկրի անշունչ առարկաներից՝ ոչ ոք տեղեկութիւն չ՛ուներ: Միայն Վերոնը, Տիրուհու մտերիմն ու հաւատարիմը, թէև ամեն բան տեսել, ամեն խօսք լսել և ամեն զաղտնիք իմացել էր, բայց մի անխօս արձան էր նոցա վերաբերութեամբ: Սէրը երկար ժամանակ այս անմեղ սրտերում աստիճան աստիճան ինչպէս բորբոքւած լինելը անհնար է նկարագրել: Տիրուհին, որ մի քնքոյշ ու թուլասիրտ արարած էր, այս ծանր հոգեկան տանջանքներում աւելի և աւելի տկարացաւ: Յաճախ նա հիւանդանում էր ջերմով կամ գլխացաւով և սաստիկ տաքութեան մէջ դէլիւն տալիս ու շատ անգամ մրմնջում Կակոսի անունը: Լուցիա խանումը մի քանի անգամ լսել էր Կակոսի մասին Տիրուհու բերնից թռած զանազան սիրալիր խօսքեր ու համոզւել հաւատարիմ բանանոց Մարիամի ասած ճշմարիտ նկատողութիւններին:

Տիրուհին կցկտուր պատասխաններով խոստովանել էր մօրը իւր սէրը, բայց թաղցրել էր իրանց զաղտնի տեսակցութիւնները: Մայքը մեղմ էր վարւել, մինչև անգամ հաւանութեան պէս ցոյց տւել և

խրատել էր հանդարտութեամբ համբերելու մինչի գործի վախճանը։ Տիրուհին սիրտ առած, ուրախութիւնից գժւած, պատրաստուել էր հէնց այդ խօսակցութեան զիշերը աւետելու իւր սիրելոյն մօր հաճութիւնը։

Բայց էլ ե՞րբ կը տանէր մօր քունը. աղջիկը սիրահարւած, հիւանդ՝ ե՞րբ կը հանգստանար։ Քար ու երկաթ լինէր էլ չէր դիմանայ, մայրն ի՞նչ ձիւն տար գլխին։ Մթութեան հետ հանգստութիւնը թագաւորում էր քաղաքին։ Տիրուհին որոշ ժամին դուրս էր եկել իւր ննջարանից և մի քանի ընկերներ մուտք արարւոյնում զանազան դռների առաջը ականջ դնելուց յետոյ՝ մօտեցել էր տանիքի դրան ու կամաց բաց անելով դուրս եկել։ Բաւական չէր տանիքի վերայ նստած սպիտակ ձեան քօղը, լեռնային հողմերը բարձրացել, փչում էին։ Ցուրտը սաստիկ էր։ Տիրուհին մօր մեծ մուշտակում փաթաթւած՝ մօտեցել էր Կակոսին։ Լուցիա խանումը, որ մեծ օդայի դրան ներսի կողմից ականջ էր դնում և սպասում գործի վերջին, էլ չը կարողանալով համբերել, կատաղած դուրս եկաւ, ուղղւեց սոցա կողմը բարձր ձայնով անէծքներով ու հայհոյանքներով անպատեց ու խայտառակեց սիրահարներին։ Կակոսն ու Տիրուհին շարած ձեռք ձեռքի տւին ու չօքեցին և արտասաւախառն աչքերով մեղայ էին կանչում։

— Ապերա՛խտ, անհաւատի զաւա՛կ, ասաց կատաղած Լուցիա խանումը, էլ քեզ դռներո՛ւմն չը տեսնեմ, թէ չէ՛ շան պէս սատկեցնել կը տամ։ Կորի՛ր, կորի՛ր աչքիս առաջից։

Այս ասելով բռնեց Տիրուհու թւից և քաշքշելով ներս տարաւ ու պառկեցրեց։ Կակոսը սրտատրոփ Տիրուհու շրթունքներից Լուցիա խանումի հաւանութեան աւետիսը լսելուց և սիրուհու մօր նախատինքը ընդունելուց յետոյ՝ հեռացաւ։

Լուցիա խանումը իւր սկզբնական սխալները աչքի առաջ բերելով և նրանց վերայ մի լաւ խորհելով, այս մասին վճռել էր բոլորովին լռել։

Հետեւեալ օրը գողերից ահ լինելը պատճառ բերելով, Լուցիա խանումը իրանց տան ետեւը բարձր տախտակամած քաշել տւեց, դռների և լուսամտների երկաթները նորոգել տւեց ու սիրահարների տեսնելու բոլոր միջոցները խափանեց։ Կակոսի համար Անգերենց տան դուռը փակեց։

Այս անցքից յետոյ մտածում էր Լուցիա խանումը մի կերպ վերջ տալ Տիրուհուն ապագային: Նա թէև շատ համակրում էր Վահուսին և աղջկայ դէպի նա ունեցած սէրը տեսնելուց յետոյ՝ ուզում էր անմիջապէս նշանել, կարգել, բայց երեք մեծ արգելք կար նորա առաջը:

Նախ, որ հաճի Թաթոս աղան ոչնչով չէր համոզւում և չէր ցանկանում մի տակն ու վրէն անցայտ զայժմաջու աղջիկ տալ, այն էլ կնկայ խօսքով: Թէև Լուցիա խանումը կարող էր, աղջկայ սէրը յայտնելով, մի քիչ լացով, մի քիչ զօրով, մի քիչ էլ վախով երկան համոզել և գործը գլուխ բերել, բայց ի՞նչ անէր, միայն հաճի Թաթոս աղայով գործը չէր գլուխ դալ:

Գլխաւոր արգելքը տէր-Վարապետն էր: Սա երբեմն կատակի, երբեմն հաստատի ձևով ասում էր, թէ Տիրուհուն ինքը նշանել է: «Վարուց է՝ ես Դաւթին որդի եմ կուչել, նա էլ ինձ հարս կը լինի»: Թէև ընտանեկան գործերում ոչ մի իրաւունք չ'ունէր տէր-Վարապետը, բայց կամքն ու խաթրը կոտրելով Լուցիա խանումը մեծ կորուստներ կ'ունենար և հէնց այս կորուստները կազմում էին ամենանշանաւոր արգելքը:

Այս կորուստները ընտանեկան և ժառանգական գործերն էին, մի Գորդեան հանգոյց, որի լուծման համար զոհ էին պահանջում մի աղջիկ Անգերենց տանից. և մայրը իւր ձեռքովը զննելու էր անմեղ մատաղը նախանձի և ատելութեան սեղանի վերայ:

Դժւար էր մօր համար բաժանել իւր աղջիկը սիրեկանից: Նատ ու շատ մորմոքում էր, բայց ի՞նչ արած, յաղթութեան համար քաջասրտութեամբ պէտք էր համբերել: Պատգամը կատարւելու էր: Ի՞նչպէս կարելի էր դիմադրել եօթը-բլրեայ աստիճաններով պատուանդանի վերայ ոսկուց ու փղոսկրից զուգած, ակով ու մարգարիտով զարդարած գահի վերայ բազմած եօթը գլխանի վիշապի պատգամախօսի վճռին, որ անքննելի, անխփովսելի, անսխալական և անդառնալի էր, և առանց այս զոհի՝ գործի թնջուկը քանդուելու չէր:

Լուցիա խանումը շատ աղերսում էր, որ այս դառը բաժակը չը խմեցնեն իրան, շատ աղաչում էր, որ թեթեւացնեն իւր լուծը, շատ լալիս էր, որ չը լացացնեն իւր առջինեկը. բայց ի զուր, միշտ ազատ

իւր կամքին էին թողնում որոշելու. կամ զառնուկին զոհել՝ կորուստը զտնելու համար և կամ հրաժարել զանձերից ու աղջիկը փրկել՝ դատարկ ու աղքատ սիրահարի գիրկը հասցնելու համար:

Լուցիա խանումը ի՞նչպէս վճռէր հարցը. ոչ ժառանգութիւնից ուզում էր զրկւել և ոչ էլ աղջիկը վշտերի ու տառապանքների մատնել: Նա երբեմն իբրև մայր մտածում էր, աշխարհի ամեն վայելքներից ձեռք քաշելով, իւր բոլոր կրքերը մեռցնել մի միակ աղջկան երջանիկ կեանք տալու համար: Բայց անմիջապէս նախանձն ու փառասիրութիւնը այս միտքը բոլորովին անարդար էին համարում, նամանաւանդ որ նա իրան զրկելով, զրկելու էր իւր միակ որդուն, որը ոչնչով չէր զանազանւում Տիրուհուց և որը պիտի կանգնէր թշնամու աչքի դէմ իւր օճախի գլուխը: Մարտիրոսը, արու զաւակը, պիտի պահպանէր հայրենի տունը, գերդաստանի անունը և յաջորդութիւնը: Աւելի լաւ էր համարում աշխատել և մի կերպ Տիրուհուն համոզելով սառեցնել սէրը: Բայց ի՞նչ ասէր աղջկան, ինքն էր սիրոյ սկզբնապատճառը, ինքն էր բորբոքեցրել և այս տընաքանդ ու մահատու սխալը ինքն էր գործել:

Երբեմն էլ, երբ նորա աչքի առաջ պատկերանում էր իւր հակառակորդների փառքն ու վայելքը և իւր եղբոր տնանկութիւնը, կրքերը շարժւում էին, ինքն էլ, կատաղութիւնից կրակ դարձած, աչքերը արիւնով լցրած, սիրտը բորբոքած, գութը քարացած՝ ուզում էր լոկ իւր կամքը առաջ տանելու և վրէժը լուծելու համար զոհել ամեն ինչ, մինչև թշնամու տան հիմքերը լոյս արեգակը հանելը:

Լուցիա խանումը և իւր եղբայրը իրանց հօր չ'ունեցած ժառանգութիւնից էին զրկւած: Թէև հաստատապէս չ'եղածն էին կորցրել, բայց կարծիքով բիւրեր էին պտռում:

Յովակիմ բէգ Մելիք-Ղարազեօզեանցը Կարինի ամենահարուստ, ամենանշանաւոր, ծածկա-Հայաստանի, Պարսկա-Հայաստանի և Կովկասի քաղաքներում, նոյնպէս Կ. Պօլսում հռչակաւոր, Սուլթանից առանձին ֆէրմանով արտօնատէր վաճառական, արքունի Մէջլիսի առաջին կարգի նշանակիր և Կարինի տէրունական գանձարանի սարաֆը ստիր Լուցիա խանումի հօրեղբոր որդին էր: Յովակիմ բէգը և իւր եղբայրը Բէգլար բէգ Խան-է-Եփէնդին Լուցիա խանումի և նորա

եղբոր Պապի պէս հայրենի նիւթական ժառանգութիւնից զուրկ էին, բացի մի փայտաշէն խրճիթից, որը թողել էին Պարսկա-Հայաստանի Ա. գիւղաքաղաքում և, Պասկելիչի պատերազմից անմիջապէս յետոյ, Տաճկա-Հայաստանի դարտակաժ քաղաքներից Կարին եկել—տեղաւորել, առուտուրով պարապել ու մեծ հարստութեան տէր դարձել։ Սոցա յառաջադիմութեան և հարստութեան ամենագլխաւոր աղբիւրը եղել են Օսմանեան կառավարութիւնը և Կ. Պոլսում ունեցած ազդեցիկ բարեկամները։

Պասկելիչի պատերազմից յետոյ՝ Արդրումի (Կարէնի) Կարապետ եպիսկոպոսի առաջնորդութեամբ գրեթէ սահմանի մօտ եղած բոլոր քաղաքների և գիւղերի քրիստոնեայ ժողովուրդները Ռուսաստան էին գաղթել ու այդ դարտակաժ տեղերում բարելի գործերի ասպարէզի վերայ արժանաւորներ չէին մնացել։ Յովակիմ բէգը, ոտը տրեխով, մի քանի անգամ Ա.-ից Կարին կտաւ, շիլա ու մանուսայ բերել ու ծախելուց յետոյ, գործերի յաջողութիւնից քաջալերւելով, հաստատուել էր այդտեղ։ Այդ ժամանակ Կարինի վալի Ահմէդ փաշան Յովակիմ բէգի հետ բարեկամական կապերով կապւելով, նորա գործունէութեանը հաւանելով, նշանակել էր նահանգի գանձարանին վերատեսուչ։ Այդ ժամանակները քրիստոնեաների համար տաճկական պաշտօններում ամենաբարձր կէտը սարրաֆութիւնն էր։ Եւ ուղիղ, որ նորոգութիւններից առաջ այդ պաշտօնը շատ իւղալի էր։ Ինչե՛ր չէր կարող դիզել մի սարրաֆ, որին առանց կօնորօլի յանձնւում էին մի վիլայէթի հազարաւոր եկամուտները։ Սարրաֆի պարտականութիւնն էր ստացածի և դուրս տւածի հաշիւները գիտենալ, գանձը իւր հսկողութեան և իշխանութեան տակը պահել ու պատասխանատու լինել։ Սարրաֆները իրանց օգտին տոկոսով էին տալիս այդ գումարները, առւտուրի մէջ բանեցնում էին այդ փողերը, բայց ըստ պահանջին վճարում էին զինուորական և քաղաքական ծառայողների թոշակը, զօրքի ուտելիքի վճարքը և ուրիշ ծախքերը։ Բացի այս, ստանում էին ողջ ստակ (սօնէ աւարժալէ փող), ու էին տալիս փտած (պղինձ կամ պղնձափառ արծաթ), որից միշտ ֆի քսակը մնում էր հարիւրին տասը կամ տասնուհինգ։ Ուստի ուժիկ և տասն էլ մարդու ու ձիու ուտեստ—հաց, միս, յաւիտէլ, շաքար, սուրճ, մոմ, փայտ, յարդ, խոտ և գարի։ Սո-

քա իրաւունք ունէին զարդարած ձի նստելու, առաջը եէդակ (գետնորդ զարդարած ձի) խառնած, սէրալլ գնալու և քաղաքում ման գալու: Այս բոլոր բարիքների հետ կար նոյնպէս դառնութիւններ էլ: Եթէ սարրաֆը պահանջած բոպէից քսան և չորս ժամ յետոյ պէտք եղած գումարը չը ներկայացնէր, նրան կախաղան կը հանէին ու ինչքը կը գրաւէին յարքունիս:

Այսպիսի պաշտօնով առաջ էր գնացել Յովակիմ բէգը: Սորան օգնութեան էր հասել և իւր եղբայր Բէգլար բէգը, որին եօթը տարեկան հասակում Պարսկաստանից զրկոյն էր բերել Կարին, իսկ հսկողութեան տակ մեծացրել և գործերում վարժեցրել: Բէգլար բէգը բացի մայրենի լեզուից, սովորել էր մաքուր տաճկերէն գրել ու կարդալ, մի կաթօլիկ վարդապետից էլ մի քիչ ֆրանսերէն և լաւ ուսումնասիրել տաճկած օրէնքները, որոնք նոր-նոր տարածւում էին խալիֆի ընդարձակածաւալ պետութեան անկիւնները: Բէգլար բէգի առեւտրական յաջողակ գործունէութեան և ժրջանութեան համար պարսից Նահապէս իւր ձեռքով էր կախել կրծքից Սրեւ-Առիւծի աստղը խանութեան տիտղոսով, Սուլթանն էլ Մէջիդիէի երկրորդ աստիճանով զարդարել շինքը և Ռուսաց կօնսուլն էլ Աննայի երրորդ աստիճանի խաչով: Մելիք-Ղարազեօղեանների համբաւը տարածւել էր ողջ Ցաճկաստանում:

Թէ Մելիք-Ղարազեօղեանները ո՛րքան կարողութիւն ունէին՝ այդ անյայտ էր, բայց նոցա հարստութիւնը անբաւ էր երեւում: Կարինի բամբակեղէն, բրդեղէն, մետաքսեղէն, շաքարի, չալի, սուրճի, ռոմի, երկաթի, պղնձի, կաշու, ոչխարի և մալի նախիրների, ցորենի, գարու, կտաւատի ամենամեծ առեւտուրը սոցա ձեռքն էր: Ցէրութեան զօրքի պաշարը, հագնելիքը, վառելիքը, անասունների ալաֆը սոքա էին մատակարարում: Կառավարութեան եկամուտները, աշարը (պատաներորդ Բոյսերէ), էզնամն ու բուսումը (Էնդուրի-նէրէ Կաթիլ), մաքսը, անտառները, աղի և աղբրերի հանքերը, բոլորը սոցա ձեռքով էր կառավարւում: Զրկար առեւտրական գործունէութեան մի շրջան ամբողջ վիլայէթում, որտեղ Յովակիմ բէգի մատը խառնած չը լինէր:

Ոսկու և շարժական հարստութիւնների չափը թէ չէր երեւում, անշարժ կայքերն էլ չէր կարելի ծածկել: Ել խաներ, էլ բաղեր, էլ

բաղանիքներ, էլ տներ, էլ փուռներ, էլ խանութներ, էլ ջրաղացներ, էլ գործարաններ օճառի, մոմի, ալքօհօլի, կաշու և այլն: Հապա գեղերը, արտերը, ագարակները, մարգերը, անտառները, բաղերը, պարտեզները, բանջարանոցները, լճերը, եղեգուտ ճահիճները, ո՞ր մէկը համարեմ, ո՞ր մէկը յիշեմ, որը փողով, որը խաթրով, որը զօրով տիրել ու տիրապետել էր: Եւ այս ճոխութիւնների տէրերը՝ Մելիք-Ղարաբեօղեանները՝ Լուցիա խանումի հօրեղբօր որդիքն ու հակառակորդներն էին: Նոքա այնքան ճոխութեան և հարստութեան մէջ լողան, ինքը մի շնչին կարողութիւնով ապրի՞ր, իսկ եղբայրը բոլորովին դատարկ և ընտանիքի օրական ապրուստը հայթհայթելու անկարող: Դէ՛հ, մի՛ տրաքւիր, Լուցիա խանում եղիր ու մի՛ ցռքիր:

Լուցիա խանումի ատելութիւնը գլխաւորապէս սաստկացել էր նորա համար, որ Յովակիմ բէգը ի սկզբանէ Լուցիային շատ էր սիրում, սորա խօսքը երբէք չէր կոտրած, սորա սրտից անցածը կէտ առ կէտ կատարած էր բէգը. նորա մուտքը բոլորովին ազատ էր Մելիք-Ղարաբեօղեանց տանը և, իբրեւ տալ, չը քաշւելով հրամայելու, կարգադրելու, տնօրինելու սովորած էր տան մէջ: Ինչպէս միայն մի քոյր՝ երկու եղբայրների սերնդի մէջ մեծ յարգանք ու սէր էր վայելում Յովակիմ բէգիցն ու եղբօրիցը: Անտանելի ցաւ էր բէգի սիրտը կոտրելը և երեսը շուռ տալը, որը հարսների յաղթութիւնն էր համարում Լուցիա խանումը և սաստիկ զայրութից յաճախ գլխացաւով ու սրտացաւով հիւանդանում էր:

Պապը ստորագործեամբ Յովակիմ բէգից վեր առած և կորցրած փողի պատճառով չէր երեսից ընկնելը, այլ Լուցիայի մեծասրտութիւնից ու վայրահալութիւնից: Յովակիմ բէգի համար այդ կորուստը նշանակութիւն չ'ունէր և յաճախ ասում էր, որ ինքը իւր ընտանեկան և ազգակցական պարտականութիւնը սիրով կատարել և ազատւել է, մեղքը Պապի և պատճառ եղողների գլխին, որոնք արժանի չէին եղել օրինաւորապէս վայելելու իրանց շնորհած բարիքները: Բայց նա սաստիկ վշտացել էր, երբ լսել էր, որ իւր սիրելի հօրեղբօր աղջիկը մի խնճոցքում ասել էր. — Ե՛հ, ի՞նչ անենք, որ եղբայրս այդ փողերը կորցրեց, թո՛ղ նորա բաժինում հաշւեն, բէգի հետ հաւասար բաժինի տէր է և իմ հօրեղբօրս որդին: — Այս խօսքերը կատաղացրել էր Յովակիմ բէգին և սաստիկ զայրացած, տան հարս-

ների վաղուցայ խնդիրքի համաձայն, հրամայել էր, որ արգելին Լուցիային իրան առջև երևելուց: Հարսներն, որ խիստ ձանձրացած էին դրա ելու մուտից, նամանաւանդ, իբր տալ, տեղի անտեղի արած նկատողութիւններից՝ ուրախացել էին բէգի այդ տնօրինութիւնից: Լուցիայի ատելութիւնը տանապատիկ սաստկացել էր և օրէ ցօր նախանձր աճում, բորբոքում էր:

Լուցիա խանումը եղբօր համար աշխատելով՝ գլխաւոր պատճառն այն էր, որ նա արդէն մօտ երեսուն տարւայ հարս էր Անդերենց տանը, դատ անելու ժամանակամիջոցը կորցրել էր: Եթէ եղբօր բաժին դուրս բերէր, ինքն էլ դրանից մի մաս կը ստանար: Եղբօր անունով գործ տեսնելով՝ բամբասանքից ազատուում էր և ամեն տեղ ասում էր, որ—Աստուած իրան բաւականաչափ տւել էր, ինքը ոչնչի կարիք չ'ունէր, միայն աշխատում էր իւր ցնորւած եղբօրը և նորա որդիերանց մի կտոր հացի տէր շինելու: Այսպէս մտնելով եղբօր փէշի տակը և պինդ բռնելով բժժածի պոչը՝ ազատուում էր Լուցիա խանումը քաղցած դատավարի անարգ տիտղոսից:

Ժ. 2.

ԼՈՒՑԻԱ ԽԱՆՈՒՄԻ ՍԽԱՆՆԵՐԻ ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Տէր-Կարապետին յայտնի էր այս ամենը: Նա զանազան կատակներով ու ծաղրածութիւններով յիշեցնում էր Լուցիա խանումին իւր դատերը և միշտ ցոյց էր տալիս իբր թէ, նրան զայրացնելով, ուզում էր կուշտ կուշտ ծիծաղեցնել իրանց շրջապատողներին, բայց իսկութեամբ բորբոքում էր նորա ատելութիւնը: Այս կատակներում երբեմն հիմնաւոր փաստեր էր ցոյց տալիս դատի վերաբերմամբ: Օրինակի համար, նա ասում էր.—Արիւն քրտինքով դատող եղբօր հետ տանը բնբուլ կողինքում պառկող եղբայրը հաւասար ժառանգորդ է: Կամ թէ—Երկայ իշխանութեան տակ ճշւած կինը դատ վարելու ժամանակամիջոցը (давность) անցկացրած էլ որ լինի, իրաւունքից չի զրկուում: Թէ բաժանմունք չը կայ ու միասին են ապրել՝ հաւասար իրաւունքի տէր են:

Ուղիղ որ տէր-Կարապետի խօսքերը ծիծաղ էին առաջ բերում, բայց Լուցիա խանումի գլխում քննութեան նիւթ էին դառ-

նույն Պապը թէև ցնդած էր, բայց քոյրը աստանից էլ երեք օր առաջ էր աշխարհ եկած: Վարդապետը լաւ ճանաչելով իւր խոստովանորդուն, գնդակը ձիշդ կրծքին էր խփում:

Տէր-Վարապետը ունէր այս գործում իւր շահերը, զուր տեղը չէր ցանկել նորա սրտում նախանձն ու ատելութիւնը. ուստի փութսն առած՝ զիշեր ցերեկ բորբոքում էր խանութի ներքին կրակը: Եթէ իւր օգուտները չ'ունենար, ինչի՞ն էր պէտք զայրացնել գնդին, այնպիսի զօրաւոր մէկին, որը միշտ կարող էր նորան ֆնասել: Վարդապետը անտարակոյս առիւծի նման ամենախելալի, ամենամեծ, ամեն... բաժինը իրան էր հաշուում:

Բայց թէ ի՞նչն էր ստիպում տէր-Վարապետին Տիրուհու ձեռքը Դաւթի համար խնդրելու, կամ թէ թո՛ղ չը լինէր Դաւիթը, լիներ Վակոսը, ի՞նչ տարբերութիւն կար: Ո՞վ կարող էր զրկել տէր-հօրը իւր բաժնից:— Ուղիղ էր, որ տէր-Վարապետին ոչ ոք չէր կարող մերժել իւր աշխատութիւնների համար ստանալիք վարձքից, բայց անցնելու օւղիղ էր, որ Դաւթի տէր-Վարապետի համար արած և անելիք ծառայութիւնները երբէք չէր կարող Վակոսը կատարել:

Տէր-հօր համար Դաւիթը մի հերոս էր, մի արի և քաջ զինւոր, մի բանաւոր և շնչաւոր մեքենայ, մի լրտես, մի կոյր հպատակ, մի աչքաբաց գործակատար, մի խելքը գլուխը միջնորդ, մի յենարան, մի գաւազան, մի պահապան, մի... մի... մի... մի... և այլն և այլն: Տէր-Վարապետն ինքն ու իւր գլուխն էր Վարինում. մարդ չ'ունէր և ոչ ոքի չէր հաւատալ: Նորան շատերը խնդրում էին ծառայել, բայց մարդու նա գործ չէր տւել: Նորա մշտական սպասաւորը, (տիւրացուից ջոկ), նորա սենեկապետը, նորա խոհարարը, նորա ծառան, նորա ակոռապետը, մի խօսքով նորա բոլոր սպանները կատարողը մի խուլ ու մունջ տղայ էր: Իսկ իւր բոլոր գործերը ինքն էր կատարում, իւր չը կարողացածը՝ Դաւթին յանձնում: Դաւիթը վարդապետի հաւատարիմն էր: Տէր-Վարապետին մի մարդ հարկաւոր էր Դաւթի նման աչքաբաց, խելքը գլուխը, ուշքը վրէն, բանից տեղեակ և նամանաւանդ հաւատարիմ, Դաւթին էլ մի մեծ, մի տէր, որի շւարքի տակը գործելով մարդ դառնար: Վարձ խօսքով, գլուխը էր խուլ փը, գտել պուտուկը:

Տաճկաստանում, ինչպէս յայտնի է, հոգեւոր պետերը՝ ղադին,

միւֆթին, առաջնորդը, յաջորդը, բարին ու բարունապետը իւրաքանչիւր վիլայէթում, սանճազում ու զազայում աշխարհական, նահանգական և զաւառական վարչական ժողովների անդամ են: Ժողովներին թէև նախագահում էին պետութեան կողմից նշանակած կառավարչապետները իրանց օգնականներով ու գլխաւոր քարտուղարներով, բայց կրօնականները միանալով ժողովրդի ներկայացուցիչների (ժողովի մնացեալ անդամների) հետ, մեծամասնութիւն էին կազմում և մեծ ազդեցութիւն բանեցնում բոլոր ծառայողների վերայ: Պէտք է իմանալ, որ ժողովրդի ներկայացուցիչները ընտրւում էին հոգեւորականների միջնորդութեամբ. դրա համար աշխարհական պատգամաւորներն իրանց աթոռը պինդ բռնելու համար՝ հոգեւորականների պոչից պոկ չէին զալիս: Վարչական անդամները իրանց կամքը առաջ տանելու համար՝ պարտաւորեալ անդամների սիրտը շահելու էին աշխատում և շատ անգամ փոխադարձաբար ձայն էին տալիս իրանց կուսակիցներին: Ժողովուրդը իւր որ և իցէ խնդիրքը կառավարչապետին ներկայացնելուց առաջ, գնում էր հոգեւորականներին տեսնելու և նոցա պաշտպանութեանը ապաւինելու: Թէև արդարութեան, առեւտրականութեան, հարկերի, զանձերի, պոլիցիայի և այլն ժողովներում հոգեւորականները մուտք չ'ունէին, բայց այդ բոլոր ատեաններում եղած վճիռները կարող էին վարչական ատեանում քննութեան ենթարկել: Ուստի հոգեւորականներից հասկացողները մեծ իրաւունք էին բանեցնում ծառայողների վերայ և շատ անգամ եղած ապօրինի գործերի մասին բողոք բարձրացնում, քննութիւններ նշանակել տալիս և խայտառակութեամբ պաշտօնագուրկ անում շատ պարտազանց ծառայողների: Այս էլ պէտք է ասած, որ ծառայողներից շատերը չիմար, տգէտ, վախկոտ և իրանց կոչման անարժան անձինքներ էին ու իրանց պաշտօնները կաշառքով ու խնամութեամբ էին ձեռք բերել: Այս պատճառով ծառայողները միշտ հոգեւորականների խօսքերն յարգում ու ազդեցիկների խնդիրքը անպայման կատարում էին:

Տէր-Վարապետը իւր հասկացողութիւնով, առողջ դատողութիւնով և ինչպէս նոր օրէնադրութիւնների, նոյնպէս Ղուբանի—Շէրիֆի—Շէրիաթի—Ահմէդիէյի լաւ հմուտ լինելովը մեծ ազդեցութիւն ունէր բոլոր պաշտօնեաների վերայ և բարձր դիրք ունեցող-

ները նորան շատ յարգում էին: Նա, տեղն եկած ժամանակը, Լուրսու-
նից այնպիսի օրինակներ էր բերում, որ կ'ծան մոլլաները մինչև ան-
գամ խոնարհում էին նորա հմտութեան և ճարտարախօսութեան
առաջ, լեզուները փորերը քաշելով: Այսպիսի բարձր դիրք ունենա-
լով քաղաքի մէջ, վարդապետը չէր կարող ամեն ըոպէ գնալ տեսալ-
ցել այս ու այն ծառայողի հետ. Զիւբբէն նորան արգելում էր: Գրագրութիւնով նա երբէք չէր զիջանում գործ բռնելու, շատ քիչ
գրում ու դժւար ստորագրում էր: Նորա այս պէտքերը լրացնում
էր Դաւիթը: Նա, փորձելով Դաւթի դաղտնապահութիւնը, հա-
մարձակութիւնը, խոհմութիւնը, խորամանկութիւնը և վարպետու-
թիւնը, հաւանելու իրան գործակատար էր կարգել: Դաւիթը մտնելով
զանազան հիմնարկութիւններում պաշտօնեաների մօտ, այնպիսի
գործեր էր կարգադրում, որոնք տէր-կարապետը կաշկանդած լինե-
լով իւր դիրքում, չէր կարողանալ տարիների ընթացքում գլուխ
բերել: Տէր-կարապետը հարկը պահանջած տեղերը շատ անգամ ու-
ղարկում էր մի գլուխ շաքար, մի քանի հօխայ զալֆայ, մի թոփ
սէփալի, մի ջիւբբացու չուխայ, մի քանի ոսկի և այլն և այլն. և
այս ծառայութիւնները կատարելու Դաւիթը միշտ պատրաստ էր:
Շատ անգամ հարկ էր լինում փոխանորդի կամ փաստաբանի զանա-
զան ատեաններում. Դաւիթը մուրճը ձեռքից վեր թողնելով, երե-
սի մուրը լւանում և սէթրի ու պանթալոնը հագնելով՝ գնում
իրաւաբանի աթոռի վերայ բազմում էր: Վերջապէս ամեն պարա-
գայում Դաւիթը վարդապետի գործերը առանց այլ և այլի ճշդու-
թամբ և նորա հրամանների ուղղութեամբ կատարում էր: Եւ այս-
պիսի մի մշակ վարձատրելու համար՝ վարդապետը Լուցիա խանու-
մից խնդրել էր Տիրուհու ձեռքը:

Դաւիթը վաղուց Տիրուհուն կին ունենալու փափագով տանջ-
ւում էր: Այս սէրը առաջացել էր ոչ թէ անկեղծութիւնից ու սրբ-
բութիւնից, այլ շահասիրութիւնից: Դաւիթը գիտէր, որ հաճի Քա-
թոս աղան մի տասներկու կամ տասնուհինգ հազար ոսկու կարո-
ղութեան տէր մարդ էր, անշուշտ աղջկան այդ գումարից չորս-հինգ
հազար ոսկի մաս կը հասնէր: Այս գումարը թէև հաստատ էր, բայց
չէր կարող հրապուրել Դաւթին, նորա համար որ մի նշանաւոր
գումար չէր և այն էլ հաճի Քաթոս աղայի մահից յետոյ էր ստանա-

լու: Դաւթի խելքը գլխից հանողը նոյնպէս ժառանգական խնդիրն էր, Մելիք-Ղարաբեղեանցների թիակներով խառնած ոսկու ամբարները: Տիրուհուն՝ իւր սիրատուն ամուսնացուի բաժինը իւր հաշուով հասցնում էր մինչև երեսունը հինգ հազար ոսկու: Այդ դրամադրութով մտածում էր իւր ապագայում ձեռնարկելիք գործերի վերայ և երբեմն այդ գումարը երեք անգամ բազմապատկում և հինգ անգամ էլ կրկնապատկելով երեք միլիոն անգլիական ֆունտ ստերլինգի հասցնում:

Այս պատճառով նորա մտածմունքի միակ առարկաներն էին ամենահատուտ փաստեր զոնելը դատը վաստակելու համար: Իւր խորամանկութեամբ, տէր-Վարապետի առաջնորդութեամբ և Կ. Պօլսի երեւելի անձանց ազդեցութեամբ յոյս ունէր անպատճառ տանելու այդ գործը: Դաւիթը հաստատապէս սիրում էր այս ժառանգութիւնը, հետևապէս և այն հակը, որի պատճառով այս զանձը իւր ձեռքն էր անցնելու: Դաւիթը տոյրուած այս երեւակայութիւններով, մտքովն անգամ չէր անցկացնում թէ՛ արդեօք Տիրուհին նրան սիրելու կամ թէ ընտանեկան յարաբերութիւնների մէջ նրան ուրախացնելու և բաղդաւորացնելով էր, թէ ոչ: Նա չէր էլ մտածում անգամ, որ Տիրուհին կամ նորա ծնողները մերժեն նորա առաջարկութիւնը, որովհետև նա համոզւած էր, որ տէր-Վարապետը իրանց երկուսի օգտի համար այս գործը կատարելու խոստացել էր և վարդապետը իւր միտքը դրած բանը կը կատարէր անպատճառ: Բացի այս, Լուցիա խանումը այս գործը վարդապետից և հետևաբար իրանից ջոկ ոչ ոքի չէր կարող յանձնել և քանի որ իրանց ձեռքով կատարւելու էր, իւր ցանկութիւնը ինչի՞ գլուխ չը պիտի դար: Դեռ Դաւիթը նազ էր անում: Վարդապետը երբ Լուցիա խանումի ներկայութեամբ առաջարկութիւն էր անում, Դաւիթը չեմ ու չում էր անում՝ ժամանակ չ'ունիմ, տուն ու տեղ չ'ունիմ, աղքատ մէկն եմ, գործերս կարգի դնեմ և այլն և այլն պատասխաններով:

Ինչպէս վերևը յայտնեցինք, ցնդած ու ցնորած Պապը կամ կարծեցեալ ժառանգը Յովակիմ բէգից վեր առած հինգ հազար ոսկին քոռ ու փուչ անելուց յետոյ, իւր բաղդը յանձնել էր Լուցիա խանումին և տէր-Վարապետին: Սոքա էլ փոխանորդութիւն տւին

միւսիւ Յաննիսին, որը մեծ փաստաբան էր և գործիք Ժիզուխներին Նկերութեան Ժիզուխներն պիտի պաշտպանէին զրկեալի դատու։ Յովակիմ բէգը Պապին այդ փողը յանձնելիս իւր աներձագի՝ ԽԼ Կարօյի հետ ընկեր էր շինել, որ կառավարեն գործերը։ ԽԼին ու ցնորածին ընկերացնելով, Յովակիմ բէգը ցանկացել էր բարեխառնել այս երկու թշուառների դրութիւնը և մի կտոր հացի տէր շինել։ Բայց դժբաղդաբար մին շուսլութեամբ վատնել էր, միւսն էլ ապրանքով ու փողով գողացել և սև օրերի համար պահ տւել քրոջն ու փեսին։ Այս գումարի ինչպէս վատնուելը թէև յայտնի էր Յովակիմ բէգին, բայց—գլուխներն ուտէ—ասելով, իրանց մեղքը իրանց վրին էր թողել, գիտենալով որ ինքը իւր պարտականութիւնները ղէպի իւր մերձաւորներին արդէն կատարած էր և աշխարհի տեղի ու անտեղի բամբասանքներից ազատուած։ Պապը, որ շարել, մնացել էր, թէ ինչպէս իւր ստորագրութիւնը ազատէր, յայտնի բան է, որ պատրաստ էր ամեն զիջողութիւն անելու։

«Շէրի»-ի համաձայն, երկու մասը հասնում է արու ժառանգներին, մի մասը՝ աղջիկներին։ Դաւթի հաշւի համաձայն՝ հարիւր քառասուն հազար ոսկի Լուցիա խանումը բաժին էր ստանալու, հետևապէս Պապին հասնելու էր երկու հարիւր ութսուն հազար ոսկի։ Անհաւատալի՝ թիւ։ Զի կարելի կարծել, որ Կարինի պէս փոքրիկ մի քաղաքում ապրող մարդ, մի սարաֆ, առևտրական և արքունական գործերում կարողացած լինի երեսուն կամ քառասուն տարւայ ընթացքում ութ հարիւր քառասուն հազար ոսկի դարսել, որի երրորդ մասի համար հօրեղբօր զաւակները ժառանգական դատ էին ուզում բաց անել։ Այո՛, անհաւատալի կը լինէր բոլորովին, եթէ աչքի առաջ չ'ունենայինք այսօր մի քանի «Մէնլիսների» (Ժողով) իմամները (վէի)՝ միլիօնաւոր գումարներ ծածկա-Հայաստանի զանազան քաղաքներում վճռած։ Եթէ լաւ ուսումնասիրենք Տիգրանի եղ ու մեղր բղիտը երկիրը, բնաւ չենք զարմանալ այս գումարի վերայ։ Այս աշխարհում ոսկու, արծաթի կամ հարստութեան աղբիւրները այն աստիճան առատ են, որ, որչափ էլ անցեալում չար ձեռքերը փռչացրել են ղոցա ակունքները, բայց դոքա էլի այնքան առատ են տալիս, որ միշտ հարստութիւնները ամբարանոցներում ու պահեստներում փչանում են։ Ասածներիս օրինակ ենք տալիս իւրաքանչիւր

տարւայ ամեն մի վիլայէթից հարիւր հազարներով Հերոդոտի նկարագրած խոշոր զմականի ոչխարները, որոնք դէպի Ատրիք, Փիւնիկէ, Հրէաստան, Արարիա, Եգիպտոս և խորերն են տարւում, արջառները դէպի Փոքր-Ասիա, մինչի Զմիւռնիա և Կ. Պօլսի դռները, ցորենը, կտաւատը՝ Մարսէյլ և այլն և այլն:

Այսպիսի մի մեծ գումարի անուն լսելիս՝ Պապը երազ էր կարծում, Դաւիթը դողդողում, Լուցիա խանումը հրճւում, իսկ տէր-Վարապետը կարմրում էր: Պապը ոչ միայն բոլոր ծախսերն իւր բաժնից էր խոստանում տալ, այլ իրան մնալիք բաժնի մի քառորդը նոյնպէս տէր-Վարապետին էր բաշխում իւր հոգու փրկութեան համար:

Տիրուհու և Կակոսի բռնւած օրից երեք չորս օր յետոյ վարդապետը Լուցիա խանումենց մեծ օղէն («էնֆոկ») նստած էր: Լուցիա խանումը պատմել էր մի առ մի դեռահասների զլխին եկած անցքերը: Տէր-Վարապետը բոլորովին սառւը կերպով լսել և միշտ գործի վերաբերեալ կարճ հարցերով ընդմիջել էր պատմութիւնը: Վերջապէս կծու, բայց ոչ բարկացոտ կերպով յանդիմանել էր Լուցիա խանումին:

—Դու չե՞ս գիտեր, ասում էր, որ կրակը վառօդի մօտ չեն տանիլ: Ախա՛ր դու ի՞նչպէս մայր ես, ի՞նչպէս աղջկայ տէր ես, երբ քո պարտականութիւններդ չես կատարում: Դու ո՞վ, Կակոսն ո՞վ: Շատ էլ սիրով ուզում էիր տալ, մի՞թէ կարելի է թողնել, որ գործը այդ դռներին հասնէ: Մարդ ուղարկէիր, յայտնէիր կամքդ, նշանը բերէր և մէկ-երկու ամսից յետոյ պսակէիր, տուն-տեղ անէիր, վերջացնէիր: Թողնել խեղճ աղջկան երթալու սատանի ճանկն ընկնելո՛ւ. այդպիսի խայտառակութիւն քաղաքում իմացա՞ծ բան է: Քըսըր, փըսըր ականջիս ձէն էր հասնում, գիտէի թէ բամբասանք է: Տես թէ՛ ինչե՞ր են անցել մեր չորս բոլորը: Վանդակի թռչունը կատուի մօտ դի՛ր, դռները բա՛ց և կատին պատուիրի՛ր, որ չ՛ուտէ: Ապրե՛ս, հազա՛ր ապրես, զորդ որ այդպիսի սխալ հազար մօրից մէկըն էլ չէր անիլ: Ելի չ՛ասի՝ մի լաւ մտածէ, դուն ո՞վ, զայճաջի Կակոսն ո՞վ: Էն էլ գիտես, որ դորա համար հաճի աղան մեծ բերանը բանալով հազար հայհոյանքը մէկտեղ կը թափէ: Քո գիտենալու բանդ է, ինչպէս որ կ'ուզես:

Տէր-Կարապետը շարունակում էր իւր մենախօսութիւնը և Լուցիա խանումը երբեմն երբեմն սրտի խորերից չա'խա քաշելով լուռ լսում էր: Թէև ցանկանում էր լաց լինել, բայց նորա կանացի թոյլ սիրտը կարծր քար էր դարձել, աչքերն էլ չոր ապառաժ, արտասուների մի կաթիլ անգամ չէր հոսում նորա այտերից:

— Ուրե'մն, շարունակեց վարդապետը, դործն որ այդ դրութեան է հասել, հարկաւոր է օր առաջ նշանել պրծնել, էլ համբերելու ժամանակ չէ, պսակեցէք վերջացրէք:

Այս խօսքերը ասելիս՝ նա մի քննող հայեացք զցեց Լուցիա խանումի վերայ, նորա հոգու տրամադրութիւնը, սրտումը եղածը երեսի վերայ կարդալու համար: Բայց Լուցիա խանումի տարտամ դրութիւնը չէր թողնում նորան մի որոշ դիրք ստանալու. վարդապետն էլ ոչինչ չէր կարողանում հասկանալ: Վարդապետը անճարացած՝ սկսեց կարճ հարցերով խօսակցել՝ Լուցիա խանումի գաղտնիքը իմանալու համար:

— Ձարմանում եմ, թէ որ դործը այդ դրութեան էր, ինչի՞ ինձ բան չէիր ասում: Նա էլ խեղճ տղին խօսք չէի տալ: Նա էլ քիչ-քիչ տաքացել է և հիմա բան խօսելիս՝ մրթմրթում է: Բաւական ժամանակ կայ, որ ինչ ասում եմ ձեր գործի մասին, չէ կատարում: Կարծես թէ իմացել է այս պատմութիւնները, շատ տրտում է և սիրտը կտրուած:

— Վա'րդապետ, ճշմարիտ որ ոչնչից տեղեկութիւն չ'ունէի: Ամենից թաղցնել, ամենից պահել պարտքս էր, բայց քեզանից, դու ինքդ լաւ գիտես, որ ոչինչ չ'ունիմ ծածկելու:

— Ախա'ր վեց ամիս, եօթն ամիս նոցա մէջ յարաբերութիւն լինի ու մայրը չ'իմանա՛յ: Մի'թէ հաւատալու բան է, արի' ու համոզւիր:

— Ուրե'մն մտածածներդ բոլորը Վոշլա՝ եղաւ, փտաւ, գնաց:

— Ի՞նչպէս անենք, վա'րդապետ:

— Ամենից լաւն է՝ ձեռքդ լա՛ւ՝ այն գործից: Դաւիթը մազի չափ անգամ էլ չի աշխատիլ, ես էլ նորա մօտ ամօթով մնացի: Կարող է գնալ գնդին մօտենել և կորցնել մեզ: Մի խոր հառաչանք քաշելուց յետոյ ասաց. — Քո խօսքերիդ համաձայն, ես նորան խօսք էի տւած, հիմա նորա գլխին կամ մեզ մի բան եթէ պատահի, ես իմ խղճիս

առաջ պիտի մնամ պարտական:

—Վա՛րդապետ, ես ոչինչ չէի խոստացել:

—Այո՛, պարզ չէիր ասել թէ՛ կը տամ, նշանը բերէք, բայց միշտ ասում էիր թէ՛ դեռ պտտիկ է, մի քիչ համբերեցէք, տեսնենք: Աղջկայ տէրն էլ ասէ թէ՛ ահա՛ տարէք, անշուշտ մի քիչ նազ է անելու: Փողոցում գտած խօ՞ չէիք, տունը մնացած խօ՞ չէր: Դեռ անմեղ երեխայ էր: Նամանաւանդ որ իմ նորա համար արած մըշտական հարցերիս լռած ու չես պատասխանած: Զը գիտե՛իր, որ լըռելը համաձայնութեան նշան էր: Ես ուրեմն մեղաւոր եմ:

—Վա՛րդապետ, շատ լաւ, բայց ի՞նչ արած, աղջիկը նորա վերայ տաքացել է, էլ պաղեցնելու յոյս չ'ունիմ:

—Դատարկ դատարկ մի՛ խօսիր. տաքացել է, մէկ-երկու ամսից յետոյ կը պաղի: Անմեղ երեխայ, նա ի՞նչ գիտէ այդպիսի բաներ: Իրար մօտենալով թէ տաքացել են, որ հեռանան՝ կը պաղին: Լա՛ւ պահպանիր, որ էլ չը կարողանան իրար տեսնել, մէկ էլ կը տեսնես քիչ քիչ սառեցան: Նամանաւանդ, որ հօրը ինչպէս պիտի գըլուխ երթաս: Այ կնիկ, հաճի աղան կը մեռնի թէ տեսնի Կակոսին օճախի գլուխը իբր փեսայ նստած: Բազարում Կակոսը նորան տասը փարայի երկու ֆինջան զայժէ տալով՝ դուքանի առաջ մի ժամ կանգնած ծառայէ, տունը նորա գերդաստանը զայժիսուն ծառային: Խրատի՛ր, խօսի՛ր, պրծաւ գնաց: Թէ աղջկան իրա կամքին թողնես, կամ դավուլուն կ'առնէ և կամ զուռնաչուն:

—Վա՛րդապետ, քանի որ խօսք եմ բաց անում՝ խրատում, այնքան տխուր ու օրէ օր ետ ետ է գնում: Տասն ու չորսից տասն և հինգերորդ տարին փոխեց, այնքան տխուր է, որ մատի չափ չը բարձրացաւ: Նիհարացել, մաշւել, կաշին ոսկորին է կպել:

—Զը գիտեմ, ես քո գործերի մէջ չեմ կարող խառնւել, էլի չ'ասի, ինչպէս որ կամքդ է, բայց... Կարծեմ թէ Դաւիթը, եթէ ցանկանայ, մենք քսան ու չորս ժամի մէջ կը կորչենք: Դու գիտես... լա՛ւ մտածիր: Եթէ ես մի քանի խօսք խօսեմ, կարծում եմ, որ Տիրուհին կը համոզւի ու ետ կը կանգնի ամենայն սիրով:

—Վա՛րդապետ, վա՛րդասպետ, թէ էդ շնորհքն անես, մեր տունը կը փրկես, մենք քո ազատածներդ կը լինինք: Մի խօսքով, հըրաշքով մեզ բաղդաւորեցրած կը լինիս:

—Մեծ է Աստուած, մենք Նորանից երբէք յոյսերս կտրելու չենք, ինչ որ բարի է, թո՛ղ առաջնորդէ: Մենք մեր ամեն քայլը, ամեն գործը անելիս՝ պարտաւոր ենք յիշելու, որ մենք բարի և սուրբ սրտով անում ենք Նորա փառքի համար:

—Օրհնե՛ալ լինի Նորա կամքը. վա՛րդապետ, թէ կարող ես՝ փրկի՛ր:

—Տէրն յաջողէ:

—Ամէն:

—Դու էլ կը համոզւես այն ժամանակ և Դաւթի պէս գործունեայ մէկին աղջկանդ ձեռքը չես խնայիլ:

—Ես ալսօր էլ կը տալի համաձայնութիւնս, եթէ աղջկանս խելքի բերած լինէի:

—Եդ բանով դու էլ բաղդաւոր կը լինես, աղջիկդ էլ, եօթը պորտոյ էլ:

ԺԷ.

ՏԻՐՈՒՀԻՆ ՈՒԽՏԸ ՓՈԽՈՒՄ Է

Յետինք էր: Արեգակը իւր ոսկեշող, բայց նւազ տաք ճառագայթները զցել էր միջնաբերդի սարի փէշերում գտնւած տների լուսամուտների ապակիների վերայ ու այդ տեղերից անդրադարձ ճառանչներով խտտացնելով ծակում էր մարդու աչքը: Կարծես լուսոյ աստղը իւր վերջին ժպիտովը ուզում էր մահկանացուներին հասկացնել թէ՛ ձեզ ես շատ եմ սիրում, թէ՛ և բնութեան օրէնքը կատարելով հեռանում եմ, բայց էլի չը դիմանալով ձեր սիրոյն, կը գամ ոչ շատ ուշ, և իմ շրջանս խենթացած այնքան արագ եմ կատարելու, որ դեռ հանգստութիւններդ չը վայելած՝ ինձ տեսնելու էք արևելքից, բարձր լեռների գագաթին, աւելի զւարթ և ծիծաղերես քան վերջալոյսիս:

Տիրուհին մօր առաջն ընկած գնում էր ժամ խոստովանելու: Նա ամբողջ շաբաթը պատրաստւել էր, իւր բոլոր մեղքերը մէկ մէկ միտքը բերելով՝ ուզում էր թափել բոլորովին, քաւել զղջալով և առաջադրել էր յաւիտեան չը գործել այդ մեղքերը: Նա մարմնով հիւանդ էր և սաստիկ տառապում, բայց միայն հոգու առողջացնելուն,

դարմանելուն և խոցերից ու բծերից ազատելու համար էր հոգում: Անեղ դառն, արդեօք ի՞նչ մեղքեր ունէր: Նա մի աղօթագրքի «Պատրաստութիւն խոստովանութեան» աղօթքները մի առ մի հանդարտութեամբ ու մտածութեամբ կարդացել էր և իւրաքանչիւր տողի ու տան վերջը կանգ առնելով մտածել թէ՛ արդեօք այդ տողերի մէջ յիշած մեղքերը գործե՞լ է: Նա ինքն իրան ասում էր. —Անցած օրը տանը ամեն մարդ իրան գործն էր կատարում և ես, հիւանդ եմ ասելով, խաբեցի ու ողջ օրն լուսամուտից դուրս նայելով անցկացրի: Ո՞ւր էի որհնում. նա երկու անգամ եկաւ, անցաւ փողոցից և այդ միջոցներին ստացած ջրային ցնցուկներից անզգայ գլորւում էի: Այն իրիկուն աղօթելիս խելքս գլուխս չէր, աղօթելիս խառնւում էի և շատ անգամ ուխտածս աղօթքները կիսատ թողած՝ թմբել ու քնել եմ: Մօրս հրամանը ճշդութեամբ չը կատարեցի ու մեր խեղճ հացթուխին երկու մոմի տեղ հինգը տւի: ձակատիս ոսկու հետ կտուց ունենալու համար՝ քանի անգամ հօրս խնդրեցի, աղաչեցի, լաց եղայ, ձեռը պաչեցի, խռովեցի մինչև առնել տւի: Կիրակի քեռուս ընծայած ոսկիները մինչև ճակատս չը կարեցի՝ ժամ չը գնացի:—

Տիրուհին այս բոլոր իւր կարծած մեղքերը խոստովանարանում վարդապետի առաջը չօքած մէկ մէկ խոստովանել էր. աւելացնելով թէ՛ ուրիշ ոչինչ չէր յիշում և սրտանց ցաւելով դրանց վերայ ու այն գործած մեղքերի վերայ, որոնք միտքը չէին գալիս՝ թողութիւն էր խնդրում վարդապետից, խոստանալով որ հաստատ միտքը դրել է այդ մեղքերի մէջ յաւիտեան էլ չը գլորւելու:

Տէր-Վարապետը անհամբեր սպասում էր Տիրուհուց իւր սիրալին արկածների մասին խոստովանութիւնները լսել, բայց սաստիկ շփոթւած ու զարմացած էր նորա լռութեան վերայ: Տէր-Վարապետը մինչև վերջը հանդարտութեամբ լսել էր խոստովանորդու ներքի մեղքերը և միայն կցկտուր հարցերով հանգամանքները պատմել տւել: Տիրուհու աւարտելուց յետոյ, հերթը խոստովանահօրն էր եկել խրատելու և զանազան հարցերով մնացեալ մեղքերը միտքը գցել տալու:

Հարցերից առաջ վարդապետը սկսեց հետևեալ նախաբանական խրատը.

— Աղջիկս, ուռն ուռոց են շիտկում: Եթէ ծուռը թողնես՝
 « հաստանալուց յետոյ էլ չի ուղղւիլ: Դու դեռ այն թեթեւ ու թույլ
 « հասակումն ես, որ սատանայի չարաթոյն քամին քեզ իրան խա-
 « դալիկ շինած՝ մէկ աջ է ծուռւմ, մէկ ձախ, մէկ առաջ, մէկ ետ:
 « Եթէ այս հասակումդ քեզ չը շիտկես, այդ թեթեւ, փոքրիկ,
 « աչքի չը զարկող մեղքերը սովորական կը դառնան և այն աստի-
 « ճանի կը սեւացնեն սիրտդ ու հոգիդ, որ մահացու մեղքի ծանրու-
 « թիւն ստանալով՝ կը քաշեն կը տանեն յաւիտենական խաւարը,
 « այն դժոխքը, որտեղ ժողովուրդ են բարեգութ Յիսուսի տեսութիւ-
 « նից զրկողները: Ա՛խ, քանի՛ քանի՛ անմեղներ, քանի՛ քանի՛
 « երեխաներ դեռ վեց ու եօթը տարիներում մկրտած նորա աւա-
 « զանում, դրոշմած քրիստոնէական կնքով, իրանց վատ ու չար
 « գործերով արժանացել են բաբելոնեան կրակին: Դու արդէն տա-
 « րիքդ առած ես, խելքդ հասնում է, չարն ու բարին ճանաչում
 « ես, եթէ հիմիկուց քեզ չ'ուղղես՝ էլ ե՛րբ ես ուղղելու: Մի ծուռ
 « ու ծերացած ծառ, եթէ փայտահատը կտրելու լինի, անշուշտ ծուռած
 « կողմը կը գլորի, խօ՛չ է կարող այդ վերջին րոպէում ասել փայտա-
 « հատին. — Սպասի՛ր, որ ուղղւեմ: — Երեք ամիս առաջ քո վերջին
 « խոստովանանքիդ ժամանակ քեզ կրկնեցի, որ հեռանաս այդ մեղքերից,
 « ո՛ր է քո դիտաւորութիւններդ և առաջադրութիւններդ՝ հեռու
 « մնալու այդ մեղքերից: Ելի չ'ասի, սովորական են դարձել: Մտածի՛ր,
 « մտածի՛ր, որ աշխարհային մի քանի հոգսերդ՝ շորի, զարդի,
 « զքօսանքի և ուրիշ բաների համար աղաչանքներով, լացով և
 « ուրիշ միջոցներով ձեռք ես բերում, հապա յաւիտենակա՞նք: Մենք
 « աշխարհի վերայ եպլլայ դուրս եկածներս, մի քանի տարւայ մեր
 « մարմնի համար որ ոչինչ չենք խնայում, ինչ՞ու մի քիչ էլ չենք
 « խորհում մեր հոգու համար, որ յաւիտեանս յաւիտենից ապրելու
 « է փառքերով կամ տանջանքներով և դրա ընտրութիւնը մեր
 « ձեռքն է: Կամքդ որ չես կարողանում կտրել և ստիպում ես
 « ծնողներիդ խոնարհել քո առաջ, հնազանդեցնում ես քո կրքերին,
 « էլ կարճ ես ասել, որ սիրում ես քո Ստեղծողիդ: Յաւի՛ր, ցաւի՛ր
 « այդ մեղքերիդ վերայ, չոքէ-չոք գնա՛, ընկի՛ր Տիրամօր պատկերի
 « առաջը և խոստացիր, որ էլ ոչ մի դէպքում չես դուրս գալու
 « ծնողներիդ կամքիցը: Ել ուրիշ մի մեղք չ'ունի՛ս արդեօք սրտիդ

« վերայ բեռնաւորած, չարութիւններ՝ խօսքով, գործով, շարժմունքով, մտքով, երազով, նամանականդ գաղտնի ծնողներիցդ, շո՛ւտ խօսիր վերջացրո՛ւ, որ ստանաս արձակումդ:»

Տիրուհին դողալով բացասական նշան տւեց: Տէր-Կարապետը կատաղեց: Նա մասնաւորապէս շեշտել էր «գաղտնի ծնողներիցդ» խօսքերը, որ գուցէ Տիրուհին ինքն սկսի պատմել այն բանը, որի համար հարցեր առաջարկելուց զգուշանում էր: Բայց երբ Տիրուհու լռութիւնը երկու, երեք րոպէ տւեց, տէր-Կարապետը ասաց. — Լա՛ւ մտածիր, — ճակատը բռի մէջ ամփոփելով, արմունկը նստարանի յենարանին կռթնեցնելով:

— Դու, ինչպէս երեւում է, մի քիչ յետոյ շարունակեց վարդապետը, մի բան ունիս շրթունքներիդ վերայ և չը գիտեմ թէ՛ ի՞նչի չես կարողանում յայտնել: Գուցէ սատանան կապել է լեզուդ, փակել է բերանդ, չի թողնում խօսելու: Կամ այդ հոգու ամենաոխերիմ հակառակորդը քեզ քո մեղքերիդ վերայ դատաւոր է շինել և ինչպէս Եւային խաբեց, քեզ էլ ասում է. — Այս բանը մեղք չէ, այն բանը ոչինչ է և այլն և այլն: Բայց դու պիտի իմանաս, որ այստեղ ոչ թէ մարդու, այլ նոյն ինքն Փրիստոսի առաջն ես չոքած, Նա էլ այստեղ աներևոյթապէս նստած է: Դու լաւ գիտես, որ Նա ամեն բան գիտէ, ամեն խորհուրդ և ամեն գաղտնիք Նրան յայտնի է: Դու քո սրտումդ եղածները մանրամասնաբար պիտի պատմես Նորա փոխանորդին, պիտի խոստովանես մի առ մի Նորա բոլոր գիտեցածները քո բերանովդ, որպէս զի ստանաս կատարեալ թողութիւն, ինչ որ քեզ պատահել է, ինչ որ տեսել ես, ինչ որ մտքովդ անց ես կացրել, ինչ որ երեւակայել ես, ինչ որ լսել ես, առանց քննելու պիտի խօսես և քննողը միմիայն Ինքն է: Այս էլ գիտենաս, որ մի ամենաչնչին բան խոստովանանքից գիտութեամբ պահողը չաւիտեանս չաւիտենից կորած է, նրան սպասում է սանդարապետի դժոխքը, որտեղ նախ հոգւով և ապա հոգւով ու մարմնով ալրւելու, դաղւելու, տապալւելու, խորովւելու է և որ այդ տանջանքները նորոգւում են ամեն ամիս երկնքի լուսնի պէս: Ես համոզւած եմ, որ քո սիրտդ այնպէս կրթւած, վառւած է Տիրամօր սիրով, որ մեղանշելու բոլորովին անընդունակ է, բայց սատանան հէնց ոխերիմ թշնամի է այդպիսի մաքուր սրտերի և հազարա-

« Լոր մտքերով, կարծիքներով ու չար խորհուրդներով տոչորում է՝
 « դրանց: Դու այն աստիճանի վերայ ես, որտեղ սատանան անդադար
 « թէ արթումն և թէ երազում բերում, ներկայացնում է մտքի աչ-
 « քերի առաջը կտրիճ երիտասարդների, գեղեցկադէմ, զարդարած,
 « վայելուչ և ակամայ մարդու սիրտը կապում դոցա հետ, այնպէս
 « որ մարդը դոցա յաճախ տեսնելու մեծ փափագ ու իղձ է զգում:
 « Այս սատանայական պատկերը երբեմն այնպէս է լինում, որ մարդու
 « աչքի առջևից երբէք չի հեռանում: Լաւ գիտենաս, որ մենք՝ մահ-
 « կանացուներս՝ ունինք ինչպէս պահապան հրեշտակներ, նոյնպէս
 « և գեհենական դևեր: Դևերը չեն հեռանում մեզանից և մենք մատն-
 « ւած ենք նոցա ձեռքը մեր նախամօր մեղքի պատճառով: Այդ
 « դևերը քեզ բացատրել հարկաւոր չէ, սուրբ Անտօն ճգնաւորի
 « վարքի մէջ կարդացած ես: Ասա՛, արդեօք քեզ մի այդպիսի փոր-
 « ձանք խօ չէ՞ պատահել, կամայ կամ ակամայ դու այդպիսի մի
 « դիւական թափարդ խօ՛ չե՞ս ընկել:»

Տէր-Վարապետը առանց խոստովանորդութեան մտիկ տալու, ա-
 կանջը մօտեցրել էր ճաղերով (շնորհ) լուսամուտին և սպասում էր
 նրանից պատասխանի: Տիրուհին արձան էր կտրել, ոչ ձայն կար,
 ոչ խօսք և ոչ շարժում: Նա թէև ցանկանում էր մի բան խօսել,
 բայց կարծես բկից սեղմում էին և խեղդում: Սաստիկ տանջւում էր:

Վրան արին-քրտինք թափւեց, աչքերը գոցւեցին, երեսը
 Բիթլիսու շիլայի պէս կարմրեց, շնչառութիւնը սաստկացաւ և սկսեց
 անմեղ երեխայի նման լալ, արտասուներն էլ գոհարի նման սկսեցին
 թափւել՝ գլորւելով այտերի վրայից: Վերջապէս բոլոր ճիգը թա-
 փեց, ուշքն հաւաքեց և կակաղելով ու խեղդած ձայնով ասաց.

—Այո՛, ես միշտ մէկին ունիմ իմ աչքիս առաջ, բայց դա...
 Ուժն սպառեցաւ ու էլ չը դիմանալով այդ տանջանքներին, չը կա-
 րողացաւ շարունակել և վրան մի ջղալին սարսուռ գալով՝ թուլացաւ,
 բերանքավար ընկաւ ու կռթնեց իւր և խոստովանահօր մէջ գտնւած
 տախտակի պատի վերայ:

Խոստովանահայրը զգաց իւր տւած վէրքի խորութիւնը ու
 ցաւը, զգաց նոյնպէս, որ խոստովանորդութիւնը այնպէս փքւել ու
 տաքնապել էր, որ մի խօսք ևս խօսելու էլ կարողութիւն չէր մնա-
 ցել: Նորան սթափեցնելու յուսով մի քանի անգամ—Տիրուհի՛, Տիրու-

Հի'—կանչեց ցած ձայնով վարդապետը և համոզելով, որ այդ իրիկունը նրանից պատասխան ստանալն էլ անհնար է, դուրս եկաւ խոստովանարանից:

Խոստովանարանից դուրս գալուց յետոյ՝ վարդապետը աչքը չորս կողմը ածեց մթութեան մէջը մէկին որոնելով, որպէս զի տանէ խոստովանորդուն: Բարեբաղդաբար բոլոր ժամերները հեռացել էին և Լուցիա խանումը ղեռ եկեղեցում՝ չոքած ազօթում ու սպասում էր աղջկանը: Տէր-Վարապետը նորա կողմը դառնալով ասաց.

— Գիտես թէ՛ Տիրուհու սիրտն անցաւ, մոի'ր խոստովանատուն, ձեռքից բռնի'ր ու տա'ր տուն: Առաւօտ կանուխ ժամ եկէ՛ք, որ ժամերգութիւնից առաջ արձակում տամ, որ հաղորդւի:

Խոստովանարանի դուռը բանալուն պէս՝ Լուցիա խանումի սիրտը մորմոքեց: (Մայր եղի'ր ու դիմացիր): Աչքից արտասունքի տեղ սրտից արիւն էր վազում:—Ս'իս, վա'յ, վա'յ—վազա'իս, քոռանա'մ, չորանա'մ, ամա'ն, Աստուած, Յիսո'ւս, Մարիա'մ, ձիւնը դըլխուս, գետինը մտնէի, մարեցա'յ, թուլացա'յ աման, օ'Ֆ ամա'ն . . .

Էլ կցկտուր խօսք չը մնաց, էլ անէծք ու նախատինք չը մնաց, որ Լուցիա խանումը չ'ասէր: Հապա ի՞նչ կը լինէր այն մարդու սիրտը այդ բոպէում նորան տեսնելիս. նա երբեմն ձեռքերն իրար էր զարկում, երբեմն ճակատը ճանգռտում կամ մազերը քաշում, երբեմն բռնունցքով սրտին խփում, երբեմն ծնկները տրորում, երբեմն գլուխը պտտերին ու սանդուղքներին խփում. էլ ո՞ր մէկը պատմես: Աստծու տաճից ժամերներն վաղուց դուրս էին եկել ու ժամը դարտակել էր. ժամկոչ քեռին լաւ վրայ հասաւ, վարդապետի օգնութեամբ Տիրուհուն շալակեց ու տուն տարաւ: Բարեբաղդաբար տունն էլ մօտ էր:

Մի քանի բոպէ յետոյ, Տիրուհին կողինքում անշունչ պառկած էր. հայրը, մայրը, եղբայրը, դրկիցներն ու մօտիկ ազգականներն շրջապատել էին կողինքը և ամեն եկող պառաւ մի ղեղ էր առաջարկում: Սենեակը ցած ու փոքր, օճախը վառած, լուսամուտները թղթած՝ այնպէս որ շնչել չէր կարելի: Սաստիկ տաքութիւնից և բազմութիւնից սենեակի օդն անպիտանացած էր: Երկու-երեք ժամ տևեց այս դրութիւնը: Տիրուհին իւր

ամենասիրելիների և ոչ մի փաղաքշական հարցին չէր պատասխանում: Կենաց-փայտի արծաթեայ տուփը զարդարած զոհարներով, մարգարիտներով ու սրբոց մասունքներով, ոսկեթելով բանւած թաւիչեայ քսակովը դրած էին Տիրուհու բարձի ետեւը: Մի քանի անգամ էլ օրհնած ջուր սրսկեցին, որ ծով դառնայ հիւանդի չորս բոլորը և ոչ մի դէի նաւ չը կարողանայ անցնել ու մօտենալ տառապեալին:

Լուցիկ խանումը անդադար համբուրելով իւր աղջկայ ճակատը՝ լացակամած ասում էր.—Տիրուհի ջա՛ն, մի բերանդ բա՛ց, մէկ «փառք Գեղ Աստուած» ասա՛, մի «Յիսուս — Մարիամ» կանչիր:

Տիրուհին թմրել էր: Նորա դէմքը, մի քիչ հանգստանալուց յետոյ, ուրախութեան նշաններ արտայայտեց սկզբում և հետզհետէ տխրելով դեղնեց ու գերեզմանական գոյն ստացաւ. ապա զւարթացաւ և կրկին պայծառացաւ հրեշտակային գեղեցկութեան անթառամ փայլով: Խեղճը սաստիկ տաքութիւն ունէր և անողորմ պառաւները չորս կողմից հաստ վերմակների ծալքերը փաթաթում ու ամուր սեղմում էին, որ չը պաղի տառապեալը: Վարդապետն եկաւ: Պառաւնին աղաչեցին, որ մի գլուխ Աւետարան կարդայ. բայց նոցա վերայ զայրացած, վատ յանցաւորի նման ձայնն էլ փորը քաշած, մօտեցաւ, հիւանդի զարկերակը քննեց, վրայի վերմակները վերցնել տւեց, մի թեթեւ վերմակ թողեց հիւանդի վերայ և մի լուսամուտի թուղթը պատռեց ու սենեակի օդը մաքրեց: Մի քանի ռուպէից յետոյ Տիրուհին սթափւեց: Դորա վերայ տէր-կարապետը բացեց բերանը.—Խելքերդ բան չի կտրում, ինչի՞ էք չարչարում երեխային, այդքան էլ կը տաքացնե՞ն սենեակը, այդքան էլ ծանր վերմակների տակ կը ճնշե՞ն մարդու, յիմար, ցնդած, ցնորած քաւթառնե՛ր:—

Տիրուհին այնպիսի երազներ էր տեսել, ուղիղ որ եթէ ծանր մեռնելու հիւանդ էլ որ լինէր, էլ չէր պառկիլ: Նորա վերայ երազն այնպէս էր ազդել, որ նա մի քանի ժամայ մէջ, մի քանի ռուպէիներէ մէջ փոխւել էր: Նա էլ չը ցանկացաւ կողինքին ծառայել:

Հետեւեալ օրը արշալոյսի շաւղի հետ Լուցիկ խանումը առաջը խառնած Տիրուհուն՝ զնաց եկեղեցի: Տէր-Գրիգորը, որը այդ օրերը հիւր էր կարկնում, ժամերգութիւնը արդէն սկսել և տիրացունների հետ

քաղցր եղանակով և աղիողորմ ձայնով երգում էին գիշերային ժամերգութեան Ձարթի՛ք փառք իմ, զարթի՛ք»-ը: Երբեմն երբեմն եկեղեցու դուռը ճռնչելով բացւում էր և քուները կտրած ծերերը կռացած, կռթնած իրանց գաւազաններին մտնում էին ժամ: Տէր-Վարապետը թէև դասում իւր աթոռի վերայ նստած մասնակցում էր ժամերգութեան, բայց խելքը և աչքը դրան վերայ սպասում էր անհամբեր իւր խոստովանորդուն: Տիրուհուն տեսնելուն պէս, վարդապետը փիլոնը դրեց աթոռի վերայ և ոչխարը գտնող հովւի նման, ուրարը վիզը գցած, գնաց մտաւ խոստովանատուն:

Տիրուհին կանանց սանդուղքի կշտին երկրպագելով երկծունկ չոքեց, զղջման աղօթքը ասաց և կրկին երկրպագելով, աղօթազիրքըն ու վարդարանը մօրը յանձնեց, գնաց մտաւ խոստովանատուն, որտեղ իրան անհամբեր սպասում էր տէր-Վարապետը:

Տիրուհին առանց ընդհատելու և առանց կարմրելու պատմեց խոստովանահօրը իւր և Կակոսի մէջ տեղի ունեցած բոլոր անցքերը մանրամասնութիւններով և յայտնեց իւր զգւանքը ու այդ մեղքերից յաւիտեան փախչելու հաստատ դիտաւորութիւնը: Վարդապետը դրանց վերաբերեալ խրատները խօսելուց յետոյ, ապաշխարանքը որոշեց և ուզում էր արձակում տալ: Տիրուհին նրան ընդհատեց, ասելով, որ ուզում է իւր տարօրինակ երազը պատմել, խիղճը բոլորովին հանդարտեցնելու համար: Ուշի ուշով լսեց վարդապետը Տիրուհու հետեւեալ նկարագրութիւնը:

ԺԸ.

Ե Ր Ա Ձ

—Գիշեր էր: Ես սովորական ժամին դուրս եկայ սենեակիցս և տանը ամենին խորը քնի մէջ գտնելով, համարձակ վազեցի, երդիքի դուռը բացի, գնացի Կակոսին մշտական թաքնւած տեղը, մեծ օճախի ետեւը գտայ: Ուրախութիւնս անչափ էր: Ճիշդ քառասուն օր էր, որ նորան չէի տեսել: Թէև փայլուն լուսինը իւր արծաթաշող լուսովը մեզ ուզում էր մատնել, բայց բարձրագագաթ Լանկեմուրի աւերակ բերդը իւր երկնամերձ աշտարակով մեր վերայ մի այնպիսի մութ վարագոյր էր գցել, որ հրեղէններից ջուկ մեզ տեսնող

չէր կարող պատահել Կապոյտ երկնքի վերայ գիշերւայ թագուհին աստղերի լոյսը խաւարացրել էր և բամբակի քուլաների նման կտոր-կտոր նօսր ամպերն էլ կարծես երկնայինների աչքերն էին կապել, որ մեզ չը տեսնեն: Քաղաքը հանգստութիւն էր վայելում, բայց միջ-նաբերդի լեռան փէշերի վերայ դիզւած տների երկուսի լուսամուտ-ներից պլպլացող աղօտ և մարող լոյսերը նմանում էին չարանախանձ պառաւի անգօր, կուչ եկած, թաղանթապատ ու ջրոտ աչքերին, որոնք դէպի մեզ դարձած՝ ցանկանում էին կարծես տեսնելու մեզ մեր սիրային ընկերներում: Ողջ բարձրութիւնը, կարծես, մի ահռելի, ահագին ճիւղ լինէր գետի ավում բերանքովար պառկած, գը-լուխը բարձրացրած և արմուկներին յենած: Գետափնեայ սպիտակ ծեփած տները նմանում էին բալիշի՝ նրա արմուկների տակը դրած, և երկու զեղնագոյն բարձր տները նրա բազուկներին: Լուսնի լոյսը շողշողացնելով այդ հրէշի իրանը նմանեցնում էր անսպառ լուսով ծածկւած անմահականներին: Մշտաշողշող, մարմարեայ, վիթխարի մերկ բազուկները կարծես զարդարւած լինէին շողակնեայ ապարան-ջաններով, որոնք պսպղում էին ճառագայթարձակ լուսով: Այս սոս-կալի պատկերը ինձ չիշեցնում էր առասպելներում չիշւած այն ջա-դու պառաւներին, որոնք տկար աչքերն ու ականջները սրած՝ գի-շերը մինչի լոյս պառկած լեռների զազաթին ուշադրութեամբ զըն-նում ու քննում են, ականջները կախած լսում բոլոր գիշերային զաղտնիքները և արշալոյսի արեգական լուսոյ ճառագայթների հետ թափում ու սրսկում զանազան բամբասանքներ աշխարհի վերայ: Քուները կտրած, հաւախօսին վերկացած, երդիքներն ընկած, շատ խօսելուց դնչի միսն հալած պառաւներն էլ այդ աւետիսի լրերն ի-մանալով, մեծ ուրախութեամբ ընկնում են տնէ տուն, պատմում այդ նորութիւնները նոր-նոր յաւելւածներով, մեծացնելով, փոքրացնե-լով, լայնացնելով, նեղացնելով, երկնցնելով, կարճացնելով, իրանց սրտի, կամքի, քմքի համաձայն սուտ ու մուտ վրադիրներով: Հէնց այդ առասպելական ջադու պառաւը կարծես ոչ շատ հեռուից դի-տում էր մեզ: Ժայռի վերայ կանգնած միջնաբերդի կլոր պարիսպը նմանում էր այդ քաւթառ ջադու գլխի կոկոշակին, որ պսպղում էր ոսկով ու մարգարտով, ակով ու աղամանդով և ակտունանքով զար-դարւած վարսակալի պէս: Այն աստիճան սոսկում էի այս տեսարանից, որ

կռնակս դարձրի նորա կողմը և շատ զգուշանում էի կրկին նորա դէմքը տեսնելուց։

Երբ ետ դարձայ, թիւ տակը կանգնած էր Կակոսը։ Ուրախութիւնս այնչափ էր, որ էլ չը սպասեցի, ուղղակի ընկայ Կակոսի գիրկը, փաթթեցի նորա վզովը և ամուր սեղմեցի նորա գլուխը իմ կրծքիս։ Կակոսը իւր ուժեղ թւերը կամարի պէս պատել էր մէջքս, հեկեկալով և արտասուելով թրջում էր սիրտս և քանի որ խելագարի նման շարժում էր գլուխը երկու ստիւնքներիս մէջ, ո՛հ, ողջ մարմինս թնդում ու ցնցւում էր։ Զարմանում էի ինձ վերայ, որ ի՞նչպէս դիմանում էի այդ ջղալին տառապանքներին (չէի զգում, որ նւաղած էի)։ Դեռ այս հերիք չէր, կատարեալ կերպով լսում էի Կակոսի հեկեկանքներում մրմնջած խօսքերը։ «Ա՛խ, ասում էր «նա, Տիրուհի ջա՛ն, քեզ ինձնից ուզում են խլել, քեզ ուզում են «մի չար գազանի ճանկը գցել։ Վա՛յ, վա՛խ, երբե՛ք, ո՛չ երբեք «ինձնից էլ մարդ չէ կարող քեզ խլել։ Դու իմն ես և յաւիտեան «իմն կը լինիս։ Ասա՛, ասա՛, Տիրուհի ջա՛ն, ասա՛ աղաչում եմ, «ոտքերդ ընկած պաղատում եմ, ինձ խօ չե՛ս մոռացել, խօ՛ միտ- «քըդ չե՛ս փոխել, խօ խոստումդ, երդումդ, ուխտդ չե՛ս մոռացել։ «Առանց քեզ ապրել, առանց քեզ շնչել, առանց քո ընկերու- «թեանը չըջել չեմ կարող, չէ՛։ Ասա՛, պաշտելի՛ս, ասա՛ աղաչում «եմ, ինձ կեանք ես տալու՝ ապրելու համար, թէ դատապար- «տում ես յաւիտեան ցնորւելու, խելագարւելու և փշանալու»)։ Նա անդադար տրորելով իւր գլուխը կրծքիս վերայ՝ աղիողորմ ձայնով գժւածի նման ոգևորւած կրկնում էր իւր ասածները, ուրոնք թմբուկի պէս հնչում էին ականջիս և երկաթէ գրչով կարծես գրգռելով գրւում սրտիս և ուղեղիս վերայ։ Այդ ձայնը, այդ եղանակը, այդ հնչումը, այդ բոլոր խօսքերը այնպէս տպաւորւել են մտքումս, որ կարծես յաւիտեան անհետանալու, ջնջւելու չեն երեւակայութեանս միջից։ Դեռ այս հերիք չէ, հապա նորա ողորմելի պատկերը, նորա թշւառ ձևը, նորա խեղճ հայեացքը, կարծես, հոգէառ Գաբրիէլից ժամանակաւոր կեանք էր խնդրում իւր դարեւոր մեղքերի վերայ լալու, զղջալու և քաւելու համար։

Կարող ես մակաբերել, թէ ես ի՞նչ դրութեան մէջ էի։ Սիրտս ի՞նչպէս բաբախում էր։ Ա՛հ, չեմ հասկանում թէ ի՞նչպէս այն ա-

նիծեալ օրից, երբ սեղանի վերայ նա նստած մերոնց հետ ճաշում էր, նորան հէրիսի պնակը տալիս՝ աչքս աչքին որ ընկաւ, էն ի՞նչ սարսուռ մտաւ հոգիս, էն ի՞նչ սէր ու համակրութիւն զգացի նորա համար, որ դեռ մինչի այս օր էլ ոչնչով չեմ կարողանում հեռացնել սրտիցս այդ զգացմունքը: Եւ այն օրից մինչեւ հիմա մեծանալով այդ անբացատրելի, սիրոս մաշող, հոգիս հալող, միտքս ու ուշքս ամբողջապէս գրաւող սէրը՝ տիրապետել է իմ կամքիս ու դատողութիւններիս: Նորա ամեն մի շարժումը, ամեն մի ձեւը, ամեն մի խօսքը թռցնում էր խելքս գլխիցս, նամանաւանդ որ արդէն վաղուց էր, որ չէի տեսել նորան, ուստի այնպէս կարօտել էի, այնպէս իղձս ու կրքերս բորբոքել էին նորան տեսնելու ցանկութեամբ, որ ոչ թէ նորան կատարելապէս յուսադրել էի ուզում կամ հաւատացնել նորան իմ հաստատամտութիւնս ուխտածներին՝ այլ գործով կամենում էի ապացուցանել իմ դէպի նա ունեցած անկեղծ սէրս....

Նախատեսել էի, որ ծնողներս ուզում են մեզ բաժանել, հեռացնել իրարից: Այդ բանը մեզ երկուսիս էլ մահ էր սպառնում: Ղրա համար մտադիր էի Վակոսի հետ փախչել և ազատուել: Իմ մահը ինձ չէր սարսափեցնում, բայց երեւակայում էի, սէրս այն առտիճան կատաղի էր, որ նորա գլխին զալիք (Տէրը մի՛ արասցէ) մի որ և է փորձանք ինձ համար սոսկալի և անտանելի կարող էր լինել, մինչեւ անգամ մահացու: Ես, որ ամեն բան զոհելու պատրաստ էի, նորա հետ շնչելու, նորա շւաքում հանգչելու, նորա կողքին կաշելու և նորա գրկումը հոգիս փչելու համար ինչե՞ր չէի անիլ: Ես, որ միայն նորա փոխադարձ սիրոյ մէջ տեսնում էի իմ ապագայ երջանկութիւնը և աշխարհային ամեն մի հաճոյքը նորա մի քաղցր նայւածքի հետ չէի փոխիլ, կարո՞ղ էի դիմանալ նրան տառապանքներում կամ վատ օրում տեսնելիս: Ես, որ ամիսներով նորա վերայ մտածելով էի օրերս մթնացրել, թէ քուն թէ զարթոււն ամեն րոպէ նորա պատկերն էր խաղացել իմ աչքում, գիշեր, ցերեկ նորա հրեշտակային մեղեդիի նման քաղցր ձայնը հնչել իմ ականջներումս և ջղերումս՝ կարո՞ղ էի այլ ևս նորա խաթրը կոտրել: Վերջապէս ես, որ նախանձում էի էն օդին, որը նրան շրջապատում էր, էն շրերին, որ նա հագնում էր, էն թռչունին, որը

նորա գլխի վրայից թռչում էր, էն ճանճին, որ նորա մազի վերայ հանգչում էր՝ կարող էի տեսնել մի ուրիշի ծնկի վերայ գլուխը դրած ու քնած: Կարճ խօսքով, ամեն զոհողութեան պատրաստ էի:

Որչափ որ սիրտս բաբախում էր, ցանկութիւնս բորբոքում էր և կոկորդիս, լեզուիս ու շրթունքներիս մկանները շարժւում էին, բայց ակամայ չէի կարողանում երկու խօսք արտասանելով Կակոսին մի առաջարկ անելու՝ չը գիտեմ, ամօթխածութիւնս էր, համեստութիւնս, դատողութիւնս, անհամարձակութիւնս, թէ ինչ որ արգելում էր ինձ:

Այդ անորոշ դրութիւնից ազատեց ինձ Կակոսը: Նա անվտանգ իմ համաձայնութեանս, ծունր չոքած, ձեռներն իրար կցած, մատներն հիւսած, գլուխը ետ դցած, երեսն և աչքերն դէմքիս յառած, ցած բայց աղերսալի ձայնով ասաց.

« — Տիրուհի ջա՛ն, հոգի՛ս, ազատի՛ր ինձ տառապանքից:

« — Ի՞նչ ես խօսում, չեմ հասկանում, պատասխանեցի:

« — Մեռնո՛ւմ եմ, մեռնո՛ւմ, մի ճա՛ր, մի հնար արա՛, որ ապա՛

« — Մի՛ վախիլ, ասացի, կը մեռնեմ և քեզնից ջոկ մարդու կին չեմ լինիլ:

« — Դու, ես գիտեմ, որ չես ուրանալ, բայց ծնողներդ երկուսիս էլ կը զոհեն:

« — Ոչինչ, ոչինչ, համբերենք:

« — Այո՛, համբերենք, ասաց հեգնական կերպով: Մի քիչ էլ որ համբերենք, քեզ ուրիշի տունը հարս կը տանեն:

« — Ի՞նչ անենք, ասացի, բացի համբերելուց ուրիշ միջոց չ'ունինք:

« — Այդպէ՛ս ուրեմն, գլուխը կախած պատասխանեց, ուխտդ մոռանո՛ւմ ես:

« — Ո՛չ, երբէ՛ք, երբէ՛ք, ասացի: Լաւ է, որ մեռնեմ, քան քեզ ուրանամ:

« — Բռնի կը տանեն քեզ և դու էլի կ'ասես՝ համբերենք:

« — Դու ասա՛, ի՞նչ անենք, հարցրի վերջապէս:

« — Փախչենք, մրմնջաց աչքերիս մէջ նայելով:

« — Փախչենք, փախչենք շուտով, պատասխանեցի դողդողալով:

Այս խօսքերի վերայ վեր կացաւ Կակոսը, քաշեց զլիւիցս ոսկու
 ու մարգարտի շերտը և լուսամուտից տուն դցեց, ասելով.— դրանք
 ճանապարհի անօթի դալքերին մեզ վերայ յարձակելու առիթ
 կարող են տալ:— Լեղապատառ նստեցի շալակը և մեր տան ետեւի
 ճանապարհից սկսեցինք զառի վեր լեռան վերայ բարձրանալ: Ոչոք չը
 կար փողոցում և ոչ մի պահապան շուն չէր հաչում: Օդը սաստիկ
 տաք էր և կարծես թոնրի ջերմութեան նման գոլ քամի էր փը-
 չում: Ո՛հ, սոսկում եմ, քանի որ չիշում եմ այն դրութիւնս: Ճա-
 կատիս ոսկու հետ Ֆէսս ու վալէս դցել էր: Գլուխս բաց, երկար ու
 սեւ մազերս արձակ թափւած էին թւերիս և տարածւած Կակոսի ու-
 սերի վերայ: Շտապով դուրս գալուս պատճառով միայն սեւացի խըր-
 խաս էի հագել, որի երկայն ու լայն թւերը ետ երթալով կռներս
 մինչի արմուկը բացւել էին: Ես ամուր փաթաթւել էի Կակոսի
 վզովը, նա էլ թւերը, կռնակը տարածելով կսկռծ սեղմել էր աղդ-
 րերս: Ա՛հ, ամաչում եմ ասելու, մոռացել էի հագնելու մինչև ան-
 գամ գուլպաներս և Կակոսն այնքան արագ էր գնում առանց կանգ
 առնելու, որ հագած բարուջներս ընկել էին ճանապարհին և ոտ-
 քերս մինչև ծնկներս մերկ ծածանւում էին: Կարմիր զանաւուզ շա-
 պիկիս կրծքի ոսկի կոճակը պատառել էր օղակը և բաց կուրծքս
 ծածկում էր Կակոսի ալ Ֆէսով գլուխը: Երբ լեռան գագաթին մօ-
 տենալով էինք, Կակոսը մի ինչ որ բան էր մտածում, նա սկսեց դան-
 դաղ շարժւել:

«— Ի՞նչ ունիս, շտապի՛ր, ասացի:

«— Խորհում եմ, ասաց, թէ լեռան գագաթից գնամ՝ գուցե
 « հրեշտակները նախանձելով քո բարութեան և անմեղութեան վերայ,
 « քեզ ձեռքիցս երկինք թռցնեն, թէ տափով, գետի ափով երթամ,
 « ջրի պառաւը քաշէ ու խլէ քեզ շալակիցս, թէ ճանապարհով գնամ,
 « մարդիկ կը սիրահարւեն քո տեսքովդ ու անպատճառ կը յափշտա-
 « կեն ինձանից: Ուստի աւելի լաւ եմ համարում՝ այս ուղղահայեաց
 « ժայռերի կողերից անցնելով, թէև մի քիչ դժարութեամբ, բայց
 « ապահով վտանգներից գնանք հասնենք մի ալք, մինչև տեսնենք
 « ի՞նչ բարի օր և ի՞նչ բարի ճանապարհ կը բացւի արեւագալին
 « մեզ համար:

Սարսափելի՛ տեսարան: Լանկ-թեմուրի լեռան կցւած լեռնաշղթայի

ժայռերի կողքերից թռչելու պէս վազում էր Կակոսը: Քաղաքը հարաւում էինք թողել և մենք ձորակի ուղղութեամբ, դէպի հիւսիս-արեւելք, գետի աջ ափով և նրա ուղղութեամբ գնում էինք: Լուսինը մեզնից իւր երեսը միշտ պահել էր: Մութ ու վիթխարի ապառաժների հանգ կողերից կայծակի արագութեամբ ցատկոտում էր Կակոսը: Ես բոլորովին ինձ նորան յանձնած, այնպէս պինդ էի կպել նորա շալակը, որ ջուխտակ գոմշուկների լուծքերն էլ չէին կարող մեզ իրարից բաժանել: Թէև ահ ու վախիցս բան չը տեսնելու համար աչքերս շարունակ խփում էի, բայց իւրաքանչիւր ցնցումն ակամայ ստիպում էր բանալու: Գտնում էինք լեռնաշղթայի զազաթից մի հարիւր ոտնաչափ ցած, իսկ վտակից կամ լեռների ստորոտից՝ մօտ երկու հազար ոտք բարձր: Վեր բարձրանալը կամ վար իջնելը անկարելի էր: Եւ եթէ դժբաղդաբար Կակոսի մի ոտքը սահէր, գլորւելով՝ սուր-անկիւն, սրակող և սրածայր կարծր քարերին զարնւելով՝ փշուր փշուր, կտոր կտոր կը հասնէինք մինչև գետի ափը, թողնելով ամենամեծ կտորը մեր ականջները՝ տունը բօթի նշան տանելու և միսերս թռչուններին ու ձկներին կերակրելու:

Քարափի վերայ չը կար ոչ ծառ, ոչ ծաղիկ, ոչ կակուղ հող և ոչ փափուկ խոտ. միայն տեղ տեղ գտնւում էին վայրի վարդի թփեր, որոնք աշունքը իրանց տերեւները թափել, ցուրտ ու չոր քամուց չորացել էին: Բլբուլների հանգստարաններն ու օթեանները մարդկային ձեռքերից փախչելով՝ այդ անմատչելի ժայռերում պատսպարւել էին և երբ մեզ իրանց կշտով անցկենալիս տեսան, իրանց վշտերը նորոգւած, սկսեցին միայն իրանց բնատուր սրածայր զէնքերովը պաշտպանւել և ասղանման փշերով երբեմն երբեմն մերկ սրունքներս այնպէս էին խալթում, որ կարծում էի թէ արիւնըս ջրի նման հոսում էր: Այդ դառը կսկիծները հերիք չէին, երբեմն երբեմն Կակոսը թռչկոտելիս հաւասարակշռութիւնը կորցնում էր, և այնպէս դէս ու դէն կուանում, որ կարծում էի թէ՛ էն էր, գլորւելու էինք մինչի անդունդը: Այդ ըռպէին սիրտս այնպէս էր թրթռում, այնպէս էր բաբախում, այնպէս ուռչում, որ կարծես ուզում էր ծակել կուրծքս և դուրս գալ:

Բայց այն ի՞նչ զարմանալի ոյժ էր ստացել Կակոսը, այն ի՞նչ սիրտ էր, այն ի՞նչ կրակ ու բոց, այն ի՞նչ աշխոյժ: Կարծես երկա-

Թից լինէր նորա ուղերը, պողովատից նորա ծնկները: Ո՛չ կանգ առնել, ո՛չ չորս կողմը նայել, ո՛չ հանգստանալ, ո՛չ մտածել, ո՛չ վախել, ո՛չ պլստել, ո՛չ սխալել, ոչի՛նչ, ոչի՛նչ չէր արգելում մթումը իւր ուղին կորցնելու կամ նպատակից շեղւելու: Նա էլ սաստիկ տաք էր, բայց սովորականից բարձր չէր շնչում: Գլխից շողին բարձրանում էր՝ բայց չէր քրտնում: Մինչև իմ մէկ անգամ աչքերս թերթեւը՝ նա տասնեակ քայլեր էր փոխում, մինչև իմ մէկ հետ շնչելս՝ նա սարեր էր անցնում: Այն էր՝ քաղաքից բաժանւել էինք, մէկ էլ ի՛նչ տեսնեմ, Կարմիր-Ժայռերում—Արնոտ քարափի մէջն էինք, քաղաքից երեք ժամ հեռու:

Ուղիղ որ արիւնոտ էր քարքարոտը և արիւնի հոտը մտնելով մարդու քիթը, ականաց զգում էր սպանդանոցների զարշահոտութիւնները: Շուտով հեռացանք այդտեղից էլ և ահա ոչ շատ հեռու երևում էին Սև-Խաչ աւերակ շէնի կիսակործան եկեղեցին և փլփլկած բերդի աշտարակները: Հէնց այն էր, մտածում էի թէ զիշերը այդ զիւղում մի քէհի տանը կը հանգստանանք, մէկ էլ Կակոսը ժայռի վերեւից վայր մի երկայն ճեղքից ներս մտաւ մի մութ այր: Ուզում էի ասել թէ՛ Կակո՛ս, վախենում եմ, գնանք զիւղ, հեռանանք այս քարայրից, բայց կարծես թէ բուկս սեղմում էին, ինձ խեղդում, ձայնս կոկորդիցս չէր դուրս գալիս: Այդ այրումն էլ կարծես թէ սատակած շան հոտ կանգնած լինէր. ճիշդ նմանում էր տաք քուրսու կամ թոնրի մէջ դրած ծծումբի ծխին, որտեղ բորոտներին են նստեցնում առողջացնելու համար: Ներս քաշածս շնչից նւաղում էի, արտասունքը աղբիւրի պէս աչքերիցս թափւում էր: Որչափ որ սեղմում էի բերանս ու քիթս, բայց անհնար էր, զգւելի շողին կուլ էր գնում: Կակոսը այստեղ էլ շարունակում էր իւր արագ քայլերը: Սկզբումը մթումը ես ոչինչ չէի տեսնում, բայց վերջապէս նկատեցի, որ նորա քայլերը հեռու կրակի բոցի նման պլպլացող լոյսի կողմն էին ուղղւում: Որչափ որ առաջ էինք գնում, լոյսը այնքան խոշորանում և պարզւում էր:

Մէկ էլ ի՛նչ տեսնեմ, մի ահռելի գազան, որի աչքերից, քիթի ծակերից, լայն բերանից երևում էին նորա ներսում վառւած սուկալի կրակի բոցերը: Նա մթումը կանգնած՝ արձակել էր լոյսը չորս կողմը, այնպէս որ կարելի էր որոշ տեսնել նորա կազմն ու ձևը:

Դորա մեծութիւնը խելքից ու մտքից ղուրս բան էր: Ո՛չ սար, ո՛չ ձոր, ո՛չ աշխարհ, ոչնչով չէր կարելի համեմատել նորա հառելի մեծութիւնը: Նորա երկու ականջները մեր քաղաքի երկու սարերից բարձր էին, նոցա հեռաւորութիւնների մէջ մեր քաղաքի պէս մի քանի տասնեակ երկրներ կարելի էր տեղաւորել: Այդ երկու ականջներից գոռում-գոչումով, կայծերով ու պէծերով ծուխ էր բարձրանում և այդ պէծերն թափւելով դետնի վերայ, վառում ու մոխիր էին դարձնում ամեն բան: Նորա աչքերից բղխած արտասուէքները խոշոր խոշոր կուպրի և նաւթի նման վառւած, բռնկած վիժում, թափւում էին անդադար փլիկալով: Նա իւր պնչի ծակերից ղուրս էր շնչում կրակի բոցեր ամպերի նման խոշոր խոշոր, իսկ ներշնչելը սարսափելի սանդարամետական էր: Նորա ծծած օդի հետ աշխարհից բարձրանում էին սար, ձոր, ծով, չոր, ծառ, ծաղիկ, կենդանի, անկենդան, գազան, անասուն, մարդիկ, վերջապէս ամեն բան և այդ բոլորը փոշու նման նա կուլ էր տալիս իւր ներքին կրակը սաստկացնելու համար: Պարզ տեսայ, թէ ի՞նչպէս կուլ գնացին իմ մէկ քանի ընկերներս՝ Մազմանենց Գարանը, Նալբանդենց Փեփրոնը և Էլլաբենց Մարիամը:

Այս որ տեսայ, մաղերս փշաքաղւեցին ու կասկածներ ծնան իմ սրտում: Մտածում էի, չը լինի՞ թէ Կակոսը իմ ձախակողմեան դէն է, որ Կակոսի կերպարանքով ինձ դժոխք է առաջնորդում: Այս բուպէական սոսկումիս միջոցին ո՞ւմ կարող էի դիմել: Միայն այսքան գիտեմ, որ նւազած ու նւազած ձայնով ամեն ուժս հաւաքած՝ — Յիսուս, Մարիամ՝ — ասելուն պէս, Կակոսը բերանքավար զորւեց, փշուր փշուր եղաւ: Անհամարձակ աչքերս բարձրացրի տեսնեմ՝ որ դազանը չը կայ: Ետ դարձայ, տեսնեմ՝ այրի դրանն եմ գտնւում: Սոսկումիցս էլ չը մնացի, ղուրս եկայ: Կանգնած էի ժայռի եզերքին: ձար չը կար, ճանապարհ չը կար, թե էլ չ'ունէի, որ թռչունի պէս ուզած տեղս թռչէի: Ետեւ՝ սարսափելի դժոխային հուր, առաջս՝ ուղղահայեաց ժայռոտ կողերով անյատակ ձոր ու ջուր: Ակամայ աչքերս երկինք բարձրացրի, (ինչպէս ամեն յուսահատւած անում է), այս անեղանելի դրութիւնից ազատւելու համար օգնութիւն խնդրելու:

Երկինքն ողորմեց: Տիրամայրը անարժանիս վերայ գթալով՝ ի-

ջել էր հանդէպի լերան գլուխը և ողջ սարը լուսոյ շաւղով փայլում էր: Նա վարդազոյն շապիկ էր հագած և ոսկեշող քօղ էր գցել գլուխից մինչև ոտքերը: Դէմքը հրեղէն լուսով լուսաւորւած էր և թւերը կարծես տարածել էր մեղաւորիս գրկելու: Ձւածկ ճառագայթաւոր մի լոյս շրջապատել էր նորան և այդ լոյսը անդրադարձել էր ձորի յատակից անցնող պարզ, հալելանման վտակի վճիտ ջրում: Ոչ մի ձայն չէր համարձակում բարձրանալու. լուել էր մինչև անգամ ձորի զեփիւռը և կարկաշատ հոս գետակը: Սարերը անշարժ համարաբար տալիս էին իրանց երկրպագութիւնը և կապոյտ երկնքի աստղերը աւելի ու աւելի սաստկացրել էին իրանց լոյսը՝ հանդիսի գիշերը շքեղացնելու: Ել չը դիմացայ, կարծես մէկը ինձ սիրտ տւեց թռչելու, ընկնելու նորա ոտքերը: Այն էր կռներս տարածեցի, ոտքերս կտրեցի հողից, մէկը գօտիիցս ամուր բռնեց: Գլուխս ոյրեցի՝ տեսնեմ մի անմեղ հրեշտակ, գլուխը բաց, թւերը տարածած, մի ձեռին սուր, միւսում վահան, մի ոտքը գօտիս անցկացրած, միւսը օդում ծածանելով ինձ հանդարտ իջեցրեց ձորը, մինչի գետի ափը և կանգնեցրեց մի մեծ ապառաժի վերայ:

Իջնելիս մտածում էի հարցնել թէ՛—ո՞վ ես, այս ի՞նչ հրաշք է. բայց վախիցս շարժւելու իսկ անկարող էի: Երբ հանգստացայ քարի վերայ, ետ դարձայ հարցնելու, տեսնեմ, որ նա արդէն հեռացել էր: Միայն նա հասկացաւ իւր երկնային զօրութեամբ իմ միտքըս և այս խօսքերն արտասանեց ու աներևութացաւ.

—«Անարատ յղացեալ, ամենօրհնեալ Սուրբ Կուսի ետեւից գնա՛»:

Ձօքեցի ապառաժի վերայ, աչքս բարձրացրի Տիրամօր կանգնած լերան զագաթը և սկսեցի «Ողջոյն քեզ Մարիամ»: Երբ երկրպագեցի ու կրկին գլուխս բարձրացրի, տեսնեմ բիւրաւոր հրեշտակներով, աննկարագրելի լուսոյ ամպերով բարձրանում էր երկինք բազմելու իւր աթոռը՝ իւր սիրելի Որդու մօտ: Երբեմն երբեմն ողորմելի ու գթած աչքերը իջնցնում էր երկրի վերայ, համբարբառով կարծես ասում էր մարդկանց.— եղէ՛ք անմեղ և անարտո, որպէս զի վայելէք յաւիտենական փառքը: Հետզհետէ անմահական լոյսը փոքրացաւ, աներևութացաւ և նորա տեղը մնաց լուսոյ աստղը: Անգիւտ գանձը աչքիցս կորցնելուց յետոյ, երբ չորս բոլորս նայեցի, կրկին տեսայ խաւարը և վտակը, որ կարկաշելով խփում էր կանգ-

նաճս ժայռին ու անցնում: Բարձրածունի չոքած գոհութեան ազդեքս անելուց յետոյ, երբ բարձրանում էի սահեցայ, ընկայ ջուրը: Այդ սոսկումից զարթնեցի արիւն-քրտինքում կորած, աչքերս բաց արի, ինձ կողինքումս գտայ: Դուք այդ բոպէին տանն էիք, մնացեալը տեսաք:

ԺԲ.

ՀԱԼ ՈՒ ՄԱՇ

Տիրուհու այս խոստովանանքից յետոյ Լուցիա խանումը բոլորովին մոռացաւ Կակոսին և տէր-Կարապետի խորհրդի համաձայն ուշըը դարձրեց Դաւթի վերայ: Տիրուհին մինչև վերջը մերժեց մօր խնդիրը և իւր վանք մտնելու հաստատ մտադրութիւնը յայտնելով, կամաց կամաց սկսեց ձեռք քաշել աշխարհային վայելչութիւններից: Սորա այս մտադրութիւնը Լուցիա խանումին սոսկացնում ու ցնորեցնում էր: Հայ մօր համար որդին տան օճախն է, սիւնն է, թշնամու առաջ աղեղն ու վահանը, տէգն ու սուրն է, իսկ աղջիկը, դառն բոպէներում, ցաւի ու վշտի ժամերում, միակ մխիթարիչն ու սփոփիչն է կամ ամենաազդու սպեղանին:

Շատ մայրեր իրանց տառապանքները իրանց աղջկայ տաճքաջալերութիւններով համբերութեամբ տարած ու մոռացած են: Հայ մօր անշահասէր, ամենահաւատարիմ և ամենասերտ վշտակիցն ու ցաւակիցը՝ աղջիկն է: Տղաները շատ անգամ մոռանում են, յաճախ երես շուռ տալիս, անզգայանում, բայց աղջիկները լաւ գիտեն նորա յարգը և ցաւերի ու խոցերի դեղը: Լուցիա խանումը մխիթարել էր մօրը և յոյս ունէր աղջկանից փոխադարձն ստանալու: Բայց Տիրուհու օտար աշխարհը գնալու և վանք քաշելու մտադրութիւնը կտրում, մարում էր այդ յոյսը: Փո՛ւշ աշխարհ... Մարդու մտքից ինչե՛ր չի կարող անցնել: Այս մտքերը Լուցիա խանումին հալում, մաշում էին: Օրէ օր նա բարակ էր մանուս:

Տիրուհին նոյն տեսիլքից յետոյ հաստատ միտքը դրեց մոռանալ Կակոսին: Բայց սէրը հանաք-մասխարութիւն չէր: Ամիսներով շարունակ սիրել, երազել, մտածել, երեւակայել միմիայն սիրոյ առարկան՝ Կակոսը և մի անգամից մոռանա՞լ:

Ինչպէս ասում են, հոգու հակառակ սատանան էլ անդադար Տիրուհու սրտի մէջ պատկերացնում էր Կակոսին: Տիրուհու համար ամեն շուք, ամեն շշուկ, ամեն ձայն, ամեն ձուկ, քաքսոց, փսփսոց՝ Կակոսին էր: Գիշերներն էլ նորան էր երազում: Աղօթքի ժամանակն անգամ Կակոսը խանդարում էր նորա «հայր-մերն ու ողջոյնը»: Որչափ աշխատում էր հեռացնել իրանից այդ ակամայ իրան տիրապետող անվերջ երեակայութիւնները, այնքան հալւում, մաշւում ու նւազում էր: Զուր աշխատում էր սթափւել այդ սիրոյ թմրութիւնից, զուր կորցնում էր իւր ոյժն ու սպառում արիւնը: Շատ ու շատ տկար էր Տիրուհին յաղթելու բնական պահանջին: Իւր յամառութիւնովը թառամեցրեց իւր գոյնը, թափւեց վարդագոյն այտերը, ընկան խոշոր աչքերը խոր փոսում, մարեցան լոյսի փայլիմունքը, կուչ եկան աչքի պոչերը, երկարելով երկարեցին թերթեւունքները, կապուտկուց ճակատը, սրացաւ քիթը, խորշոմեցան այտերը, թափւեցին ծամերը, կուզը դուրս եկաւ, ճռները ծուլեցին, մէկ խօսքով՝ դիւից մինչև կրնկները տիրեց ցաւը: Թէ միշտ կողինքում չէր, ոտքի վերայ էլ չէր: Ներս թէ դուրս՝ շալը ուտերից վար չէր գալիս:

Շատ անգամ նստում էր լուսամուտի առաջ, աչքերը պաղած մտիկ էր տալիս կէկչալով վազող գետի վերայ. սահանքները, ալիքները, պղպջակները, քարերի վրայից փոշիանման վազող կաթիլները զրաւում էին ժամերով նորա հանդարտ հայեացքը: Քարերի, կղզիակների շուրջը և ամերի մօտը բուսած կանանչները նորան մտածութիւնների մէջ էին դցում: Գետի ալիքների հետ գնացող ծեղերն ու տաշեղներն նորա հայեացքը տանում էին ու հեռացնում քաղաքի հեռաւոր ծայրը, որոնց հետ ուշքն ու միտքը գնում հասնում էին մինչի անծանօթ ծովերը: Արևը իւր առաջւան պայծառ լոյսը չ'ունէր Տիրուհու համար, ճառագայթները չէին հասնում մինչի նորա սառած սիրտը, լուսինը պահւել էր մութ ամպերի ետևը և՛ աստղերը հանգել: Օդն էլ այն քաղցրութիւնը չէր տալիս նորա թոքերին, չէր զւարթացնում նորա դէմքը, քամին նորա սառած ճակատն էլ չէր շոյում և սև սև մազերը ծածանում: Թառամել էր վարդը շատ կանուխ, առանց սոխակի ձայնը լսելու և նորան իւր թարմ թփերում ընդունելու:

Այս դրութեան մէջ յաճախ լեզուին էր տալիս ու ցաւերը ալիք-

ներին յանձնելով՝ տար աշխարհներ էր ուղարկում: Մեղմ մրմունջները, որ դողդողալով դուրս էին գալիս նորա շրթունքներից, լուսամուտի վանդակների ծակերից դուրս թռչելով, կորչում էին անհուն եթերի մէջ: Միմիայն երբեմն այրւած ու խորովւած սրտի խորքերից ձեղքելով ու մռնչելով դուրս եկած ախերն քամիների հետ գետի միւս ափն անցնելով՝ լուսամուտի գոգում նւազած մի անձի ականջներին թնդանօթի բոմբիւնի պէս խփում: ջիղերը մորմոքում և հին ցաւերը նորոգում էին:

Մերթ թմրութիւնը կոխում էր վերան և երևակայում էր իւր կշտին նախկին սրտի սիրածին, խօսում էր հետը, համբուրում էր նորան, գգւում ու շոյում: Այտերը կարմրում էին, աչքերը ցոլում, հրճւում ու ծիծաղում: Շարժում էր գլուխը, ձեռքերը և ոտքերը, սիրտը սկսում էր սաստիկ բաբախել... մէկ էլ նւազում էր: Այս դրութեան մէջ երբեմն լուսամուտի գոգից գլորւում էր բազմոցի վերայ, երբեմն էլ քովիները օգնութեան էին հասնում ու վրան ջուր սրսկում, ուշքի էին բերում: Կարճ խօսքով, Տիրուհին մեռած էր, թաղած չէր:

Ի.

Վ Ա Ն Ք Ի Դ Ո Ւ Ռ Ը

Դաւիթը վաղուց ատելի էր Տիրուհուն, բանտարկութիւնից յետոյ էլ արհամարհելի դարձաւ: Քանի որ լսում էր, թէ իւր ձեռքն է ուզում այդ բանտից փախածը, ողջ մարմնով սոսկում էր ու սարսուում: Նշանելու խօսակցութիւնները իրանց տանը դադարել էին և Դաւիթը շահասիրական հաշիւներով շարունակում էր մտնել ու ելնել Անգերենց տունը: Անցան օրեր, անցան ժամանակներ՝ վարդապետը իւր խոստումը կամայ կամ ակամայ չը կարողացաւ կատարել:

Դաւիթը իւր երևակայած հաշիւներին աւելի շատ էր սիրահարւած, քան թէ Տիրուհուն: Նա, հազարաւոր ոսկիները մակաբերելիս՝ համարեա գգւում էր և մի ահաւոր տան կործանման սպասելով, փառաւոր ապահովւած ապազալի յոյս ունէր, որը չէր կարողացել ձեռք բերել ոչ իւր ճակատի քրտինքով, ոչ թեւերի ուժով, ոչ խորամանկութեամբ և խաբէութեամբ և ոչ էլ խարդախութեամբ: Երբ

աչքի առաջ էր բերում իւր ժառանգելիք անհամար կայքն ու կայանքը և իշխանավայել ապարանքները, մտածութիւնների մէջ խորատուգում և ապագային դրանց կառավարելու ու արժանաւորապէս վայելելու ծրագիրներ կազմում:

Այս դեռ հերիք չէր. Դաւիթը մտքով հեռանում էր աւելի և աւելի հեռու: Նա ինքն իրան խօսում էր.— Լուցիա խանումը ունի ժառանգութիւն հարիւր քառասուն հազար լիւրացի. բարակացաւ որդու բաժինը դուրս գալուց յետոյ, իրան կը մնար երեսուն և հինգ հազար լիւրացի: Դորանով մտածում էր, որ դժւար գլուխ կը գան իւր նպատակները: Ելի մի այդքան և աւելի գումարի կարիք կար: Եթէ շուտով ընդհատէր Մարտիրոսի կեանքը՝ այն ժամանակ կը հասնէր բաղձանքին. բայց այդ կէտը մութն էր և ժամանակն՝ անորոշ:

Դիտում էր, որ օրէ օր նւազում էր այդ երեխան և բժիշկների անօգուտ դեղերն ու փորձերն մօտեցնում էին նորա օրհասը: Բայց, ասում էր Դաւիթը, կարող է պատահել, հիւանդութիւնով երկար ու շատ տարիներ ապրել: Մարտիրոսը տարւայ մէջ ինն ամիս կողինքն էր ընկած: Տասնութ զարունք էր տեսել, բայց կեանքի մէջ տասնութ անգամ կանանչ դալարների մէջ չէր նստել: Մանկութիւնից դորա համար կարւած շորերը անտիրական որբեր էին մաշել, եփւած կերակուրները՝ աղքատներն ու տնանկները կերել: Մի դառն պատիժ էր ու անտանելի վիշտ իւր ծնողների համար: Բայց քանի որ շնչում էր ու շարժւում, նա էր օրինաւոր ժառանգորդը, կամայ ակամայ հարկ էր նորան հպատակել:

Բաւական չէր Մարտիրոսի պատճառով ծնողների քաշած վիշտն ու տառապանքը, սորա վերայ աւելացել էր և Տիրուհու հալ ու մաշը: Տիրուհին մօրը յայտնել էր իւր վերջնական վճիռը, որ մեռնելը նախապատիւ էր համարում Դաւթի հետ պսակելուց: Լուցիա խանումը իւր աղջկայ այս որոշումը փոխել տալու ստիպողական միջոցներ գործ չը դրեց, յոյսը ապագայի փոփոխութիւնների վերայ դնելով սպասում էր: Դաւթին էլ անուղղակի կերպով համարձակութիւն չէր տալիս խօսք ուղեւու: Տէր-Կարապետի միջոցով հաղորդում էր Դաւթին, որ ինքը սուած պրծած է և աշխատում է աղջկանը համոզելու: Դաւիթն էլ այս յուսով սպասում էր հասնելու իւր երեւակայած բաղձանքներին:

Տիրուհին անփոփոխ միշտ իւր որոշման վերայ հաստատ մնաց. ասեց Դաւթին անընդհատ, բայց իւր ուշքն ու միտքը չէր բաժանւում Կակոսից: Դատողութիւնը բնագործման չէր կարողանում յաղթել: Սիրելի էր ու անկարող էր ետ մնալու այդ սիրուց, թէև իրան յայտնի էր, որ այդ սէրը պիտի կրծէ իւր կուրծքը՝ դուրս գայ և իրան յաւիտենական հանգիստը իջեցնէ: Շատ անգամ աշխատում էր մոռանալ, ուզում էր հեռացնել իւր մտաւորական տեսութեան առաջից այն պատկերները, այն տեսարանները, որտեղ Կակոսը պաշտելի և պաշտողի դեր էր կատարել, բայց զուր էին անցնում իւր ջանքերը: Կակոսի տիպը, ձեռքերը կրծքին շարած, ոտների տակը ծունկ չոքած աղերսելիս՝ միշտ ամեն անթարթում նորա երևակայութեան մէջն էր: Երբեմն Տիրուհին այն ճանապարհների վերայ էր դարձնում աչքերը, որտեղից յանախ անցել էր Կակոսը իւր ընկերներով ու բարեկամներով ուռած, փքւած, հպարտացած իւր նազելու սիրովը, և այժմ այդ կողմերը աչքերին այնպէս էին թւում, իբր թէ Կակոսը գջրտած, նիհարած, չամթից ընկերներին չ'երևալու համար պատերի տակն պահ էր մտնում: Այդ զգացումների մէջ երբեմն գոռում ու ճչում և սթափում էր:

Տիրուհին երկար այս ցաւերը չը կարողացաւ տանել, սաստիկ նիհարութիւնից ջղային ցաւեր ունեցաւ և սկսեց մարել: Առաջին անգամին սարսափեցին ծնողները, բայց վերջը վարժեցին. բարեբաղդաբար մարելը թոյլ տեսակից էր և երկու ընկերացիներ և չէր տեսնում: Առաջ լացի նման ծիծաղում էր, արտասուները թափւում ակունքներից, յետոյ թւերն ու սրունքները ձգւում ու տատանւում էին և ամբողջ մարմնով դողում էր, հետզհետէ նւաղում: շուտով սթափւում և ալանդակաբար աչքերը բաց անելով՝ շուրջը մտիկ էր տալիս: Սկզբումը ուշ ուշ էր պատահում, վերջը սաստկացաւ և երբ օրը մի անգամ բռնում էր:

Հաճի Թաթոս աղան, նամանաւանդ Լուցիա խանումը, ցաւերի ու տանջանքների մէջ տապակւում էին, յուսահատ դիմում էին բժիշկների, սափրիչների, պառաւ կանանց, բայց ոչ ոք կարողացաւ օգնել: Զարկեցին, բաղխեցին ամեն տան դուռը ու դատարկ դարձան: Մայրական գութը ամեն տեսակ զիջումն անել տւեց Լուցիա խանումին: Սա իւր խոստովանահօրից գաղտնի, դրացիներից թաղուն

Շէկնոց գիւղի մօլլէն կանչել տւեց տունը: Մօլլէն թասին նայելուց և երկար ժամանակ հիւանդին հոտաւէտ ծխերի մէջ նստեցնելուց յետոյ, թուղթ ու գիր գրեց, կախեց հիւանդի վզից, և հաւատացնելով, որ այլ ևս դէերը նեղացնելու չեն տառապեալին՝ լաւ վարձատրութիւնով հեռացաւ: Մօլլի աշխատանքն էլ զուր անցաւ:

Աշնան վերջերը Եւրոպայի նշանաւոր բժիշկներ էին եկել Իլիջէի ջերմուկները քննելու: Սոցա համբաւը տարածւել էր ողջ նահանգում և ամեն կողմերից հիւանդներին, ցաւազարներին, ախտաւորներին սկսեցին տանել Իլիջէի ջրերը: Բժիշկները լաւ գործ ունեցան և ճշմարիտն ասած՝ շատերին էլ օգնեցին: Շատերն էլ ջերմուկների օգնութեամբ առողջացան: Այդտեղ տարան նոյնպէս Մարտիրոսին ու Տիրուհուն: Բժիշկներն էլ չը կարողացան օգնել Անգերենց հիւանդներին, և յուսահատ ծնողները տուն էին վերադարձնելու իրանց մեղքերի պատիժները:

Իլիջէում գտնուում էր Անարատ Յղութեան քոյրերի ամարանոցը, որտեղ հաւաքւում էին ամառը տկարութիւն ունեցող կոյսերը: Փոքրիկ ծառաստանի մէջ գտնուում էր երկյարկանի կոկիկ մի տուն, որի ներքեւի մի սենեակը յատկացրած էր մատուռի համար, որտեղ ժամու պատարագ էին մատուցանում: Այդ օրերը Տրապիզոնից երկու կոյսեր էին եկել այդ ամարանոցը, որոնց հետ գտնուում էր դեղնած ու նւազած մի նորընծայ վարդապետ: Ամեն օր Լուցիա խանումը Տիրուհու հետ գնում էր մատուռը պատարագ տեսնելու: Կոյսերը շատ անգամ սոցա վեր էին հրաւիրում մի մի բաժակ կաթնով զայլից խմելու: Երբեմն էլ Տիրուհին տանը նեղանալով՝ գալիս էր կոյսերի մօտ ժամանակ անցկացնելու: Մեծ քաղաքների մարդիկ փոքրիկ տեղերում իրար հետ աւելի սերտ յարաբերութիւն են կապում:

Մարտիրոսը այդ օրերը մրսել էր և սաստիկ ջերմութիւն ունէր: Լուցիան բոլորովին Մարտիրոսի հոգսերով էր և, իւր տանջանքները Տիրուհուց ծածկելու համար, նորան հեռացնում էր միշտ իւր մօտից: Տիրուհին համարեա տասն և հինգ օրւայ ազատ ժամանակները կուսանոցում անցկացրեց: Միշտ իւր հետ կարելու գործ էր տանում և երկու թելից աւել չէր կարողանում կարել: Խօսակցութիւնով էր անցկացնում ժամանակը և նորա հարցասիրութիւնը գոհացնում էր կոյս Մարթան:

— Քո՛յր իմ, ասաց մի օր Տիրուհին, ձեր կենդրոնական վանքում վարժարան էլ ունի՞ք:

— Է՛հ, ի՛նչ էք ասում, օրիո՛րդ, մեր ուսումնարանը իւր նմանը չ'ունի Կ. Պօլսում: Մեր մայրապետների առաջնորդութեամբ կուսացուների ոսկեթելերով կարած ձեռագործները Եւրոպայի թագուհիներին նէր են ուղարկում: Անցեալ տարի թագաւորագուն մի իշխան իւր տիկնոջ հետ մեր վանքն այցելեց: Ես դեռ այնտեղ էի: Մի մետաքսէ պատի գորգի խիստ շատ հաւանեցին, որը մեծ-վեզիրին նամազլուղի համար էինք գործել, բայց սխալմամբ վերան երկու թռչնիկ բանւած լինելով, (կենդանու պատկերով գորգի վերայ մահ-մեղականները չեն աղօթում), մի ուրիշը գործեցինք, ուղարկեցինք ու այդ մնաց: Մեր մայրապետը խնդրեց, որ բարեհաճեն վանքի կողմից այդ գորգը չիշելիք ընդունեն: Նոքա տարան, բայց գիտե՞ս վանքը որքան նշանաւոր բարեկամներ ունեցաւ և ի՛նչ աստիճան բարձր անձերի սիրտը շահեց: Երեք ամիս յետոյ վանքին երեք հարիւր ոսկի էին ուղարկել, որով մի կղպակ գնեց Կ. Պօլսի Բէզէզլէնում, որ վանքին տարին երեսուն ոսկի մուտք է բերում:

— Այդպիսի մեծ հիւրեր շա՛տ են գալիս:

— Ի՛նչպէս չէ: Տարին հարիւրաւոր եպիսկոպոսներ, նւիրականեր, բէգեր, իշխաններ, դքսեր, մարքիզներ պատուում են մեր կուսանոցը:

— Ո՞րքան կոյսեր կան ձեր միաբանութեան մէջ:

— Շատուոր չենք, դեռ նոր է բացւած մեր ուխտը: Քառասուն և հինգ հոգի ենք, բայց պատրաստւած տասն և երկու օրիորդներ էլ կան, որ առաջիկայ դեկտեմբերի իննին պիտի ուխտեն:

— Ա՛խ, երանի թէ մայրս ինձ ազատ թողնէր, ես էլ մի օր կարողանայի այդ սև շորերը հագած, վարդարանը կուշտս կախած՝ ձեր վանքին անդամ կոչւելու:

— Մա՛յրդ, մա՛յրդ. մի՞թէ նա հակառակում է ձեզ: Աստուած մի՛ արասցէ: Օրիո՛րդ, նա աշխարհին քարոզում է՝ սրբութիւն, ջերմեռանդութիւն, սէր և անձնուրացութիւն Յիսուսի և Նորա ռամեն-օրհնեալ անարատ յղացեալ մօր) համար, մի՞թէ կարծում ես, որ քո վանք մտնելէ նորան հոգւով չը պիտի մխիթարէ:

— Շատ անգամ խնդրել եմ, աղաչել, պաղատել, լացել, կոծել, ձեռքն ու ոտքը համբուրել. բայց զո՛ւր, ոչնչով չեմ կարողացել նո-

բան կակդացնել, միշտ սաստել է, միշտ բարկացել և օրերով տրամել ու տխրել իմ կամակորուժեան վերայ:

—Ո՛հ, օրիորդ, ո՛հ, սխալւում ես: Մայրդ աչքի առաջ ունենալով քո դեռահասութիւնը և մտածելով, որ դեռ չես մտած այն տարիքը, որտեղ կարելի է առողջ դատողութեամբ վճռել այսպիսի մի ծանր հարց, տղայական ցնորքների է վերածել քո խօսքերը և փորձել քո հաստատամտութիւնը: Բայց մի՞թէ կարծում ես, որ մայրդ կը փոխէ յաւիտենականութիւնը այս փուճ աշխարհի ունայն փառքերի հետ և քեզ կը խնայէ մեր լամենօրհնեալ անսրատ յղացեալ մօրը՝ որդեգրելու:

—Քո՛յր, էլ ի՞նչ մեծ փառք պիտի ցանկամ աշխարհումս: Իմ աշխարհը անցաւ և ես միայն հոգեւոր զբաղմունքներում պիտի դռնեմ իմ մխիթարութիւնները:

—Եթէ հաստատ սրտով ցանկանում ես, ուրեմն կոչումն էլ ունիս և կը հասնես բաղձանքիդ:

—Ահա՛, ո՛րքան ժամանակ է, որ այդ մտադրութիւնը ունիմ:

—Թէ բարի է, Աստուած կատարէ, օրիորդ:

—Ամէ՛ն, ասաց քոյր Մարթան:

Լռութիւնը տիրեց մի քանի վայրկեան:

—Օրիորդ, ասաց քոյր Մարթան, որքան մեծ կը լինի մօրդ ուրախութիւնը, երբ մի օր յանկարծ քեզ այս կուսական քօղի տակ տեսնէ: Ուրախութիւնից խելքը պիտի թռցնէ և մայրական ջերմ համբոյրներով ծածկէ երեսդ: Տասը տարի ես մօրս չը տեսայ: Նա էլ սկզբում շատ դէմ կացաւ իմ վանք քաշելուս: Բայց երբ ինձ մեր Անկիւրի քաղաքում վանատուն բանալու ուղարկեց գերերջանիկ հայր Հասունը, գնացի ու մօրս տեսայ. նորա ուրախութեանը չափ չը կար: Բոլոր իմ ծանօթ աղջիկները, որոնցից շատերն արդէն մայրեր էին դարձել, ինձ երանի էին տալիս: Երկու օրւայ աշխարհի դառնութիւնների հետ ինչի՞ կապւենք:

—Մայրդ որ համաձայն չէր, ի՞նչպէս գնացիք:

—Դրանից էլ հեշտ բա՛ն: Մի կոյս էր եկել մեր քաղաքը, որ երկու աղջիկ տանէր Կ. Պօլիս՝ վանքը: Ես էլ խօսք մէկ արի այդ կոյսի հետ, գնացի մութն ու մութը ու, նոցա կառքի մէջ տեղաւորւելով, ճանապարհ ընկայ: Աստուած կանչել էր, ամեն կողմից էլ

յաջողւեց, ես մտայ վանքը, պատրաստւեցի, ուխտեցի և բաղձանքիս հասայ:

—Քեզ տարան, բայց զուցէ ինձ տանող չի լինի:

—Վանքի դուռը բաց է մեր բամենօրհնեալ անարատ յղացեալ մօր: զիրկը դիմաւորողների համար: Յանկացողները ամեն օգնութիւն կը գտնեն:

—Ինձ չէ՞ք կարող ուղարկել, ասաց դողալով Տիրուհին:

—Ինչի՞ չէ, երբ որ կամենաս:

—Ես միշտ պատրաստ եմ, կարմրելով ասաց Տիրուհին, դուք ե՞րբ կարող էք ուղարկել:

—Մենք շուտով ճանապարհ պիտի դուրս գանք:

—Ե՞րբ:

—Վաղը կամ միւս օրը:

—Ուրեմն միասին գնա՞նք:

—Եթէ ցանկանաս, տեղ շատ ունինք:

Տիրուհին բորբոքւեց և սիրտը սաստիկ բաբախում էր: Նորա երեակայութիւնը թուաւ հեռու տեղեր և շրթունքները չէին շարժւում խօսելու: Քոյր Մարթան գնաց երկու, երեք սրահներ բերեց, հոտոտեց և հոտոտել տւեց Տիրուհուն: Մի քիչ լցրեց այդ սրահներից բուռը, տրորեց Տիրուհու ճակատը և քունքերը: Տիրուհին ուշքի եկած, խեղդւած ձայնով ասաց.

—Քոյր, շատ շուտ ինձ այդ վանքը հասցրէք:

—Շա՛տ բարի, շա՛տ բարի, համբերէ այս իրիկուն, վաղը արշալոյսին կրկին արի՛ այստեղ և ճանապարհ դուրս գանք:

—Լա՛ւ, ես կը գամ շատ վաղ:

—Գիտե՞ս, օրիո՞րդ, ասաց քոյր Մարթան, մօրդ նեղութիւն մի՛ տալ, թող չ'իմանայ մինչև մեկնելը ու վանք հասնելը: Յետոյ կը գրես վանքից, որ քո փափագիդ և իրան բաղձանքին հասար: Այն ժամանակ ամեն բան կը մոռանայ և միշտ աղօթող կը լինի քեզ համար, որ մեր բամենօրհնեալ անարատ յղացեալ մայրը՝ քեզ իւր շնորհքների մէջ պահէ: Նամանաւանդ, որ նա արդէն շատ նեղութիւն ունի այս օրերս խնամելով եղբօրդ՝ Մարտիրոսին, թող նորանով զբաղւի և շուտով քեզ մոռանայ, որպէս զի թեթեւանայ իւր բեռը:

—Շա'տ բարի:

—Ոչնչի հոգ մի՛ քաշիլ, ամեն բան պատրաստած է մեր «ամենօրհնեալ անարատ յղացեալ մայրը՝ իւր սիրելիների համար: Դու միայն սովորական ժամից մի քիչ շուտ մատուռն արի՛:

Իլիջէի գայմազամը առաւօտը ժամի տասին իւր ձիաւոր ոստիկաններն Պարխար լեռների կողմերը ուղարկեց անցնող ու դարձող լազերին քննելու ու փնտռելու փախցրած մի քրիստոնեայ աղջկայ: Ամեն տեղ ասում էին՝ «անպատճառ լազերը տարան»:

Այդ օրը լազերը իրանց էշերի կարաւաններովը անցան դաշտից, մտան իրանց ձորերն ու անտառները՝ անհետացան: Սովորական երեւոյթ էր աղջիկ փախցնելը, էլ ո՞ւմ մեղքը կարելի էր առնել: Տիրուհուն փախցրել էին:

(Կը շարունակւի)